

Østersøen og de danske stræder i engelsk krigsplanlægning 1904-14

Af Hans Branner

Bortset fra Troels Finks bøger om 1894–1909 er de ydre vilkår for dansk sikkerhedspolitik i perioden op til første verdenskrig kun sparsomt belyst. I artiklen søger forskningsstipendiat ved Dansk udenrigspolitisk Institut, cand. scient. pol. Hans Branner, på grundlag af arkivstudier i London at klarlægge Østersøens og de danske stræders betydning for den engelske militærstrategi. Det påvises, hvilke indre og ydre forhold, der havde indflydelse på udviklingen af Englands strategiske interesser i det danske område, og hvilken afgørende forskel, der var mellem Danmarks placering i hærens og flådens planlægning. Undersøgelsen giver basis for en ny vurdering af den samtidige forsvarspolitiske debat i Danmark.

I. Indledning

Med spærringen af de danske stræder i august 1914 var Englands muligheder for indtrængen i Østersøen om ikke umuliggjort så dog ganske alvorligt forringet. Verdens førende sømagt var hermed blevet frataget den frie adgang til et hav, hvis strategiske betydning ofte havde gjort det til midtpunkt for stridigheder stormagterne imellem i årene før verdenskrigens udbrud. Omdannelsen af Østersøen til et »mare clausum«, der først havde været en vigtig udenrigspolitisk målsætning for Rusland, siden for Tyskland, og som til stadighed var blevet bekæmpet af England, var med beslutningen om mineudlægning en kendsgerning. Hvorledes kunne det gå til, at England, der med sin mægtige flådestyrke i ryggen altid havde hævdet havenes frihed, og som ved gentagne flådebesøg i forskellige Østersøhavne vedblivende havde demonstreret sin interesse for dette område, nu uden at protestere affandt sig med den danske beslutning? Det havde dels en diplomatisk side, som i det følgende stort set vil

1. Se f. eks. Viggo Sjøqvist: *Danmarks udenrigspolitik 1933–40*, s. 13: »de sidste år før verdenskrigens udbrud skete det helt uventede, at England på grund af den vældige tyske flådeoprustning opgav tanken om at trænge ind i Østersøen.« Også Erik Rasmussen i *Politikens Danmarkshistorie*, bind 13, s. 38.

blive ladet ude af betragtning, dels en strategisk, hvis nærmere baggrund skal søges klarlagt i nærværende afhandling.

Det er en almindelig opfattelse, at udviklingen af den tyske flådemagt bevirkede, at England i årene op mod krigen gradvist måtte opgive sine strategiske interesser i Østersøen¹. Selv efter at Rusland var kommet til som en potentiel modstander på søen, var Tyskland i kraft af den vældige flådeoprustning i stand til at hævde herredømmet i dette hav og – ikke mindst på grund af de fordæle Kielerkanalen gav – forhindre dets farligste sømilitære modstander, England, i at gøre sig gældende i Østersøområdet. Spærringen af stræderne var derfor for England kun et ydre udtryk for disse reale magtforhold og kunne hverken give anledning til bebrejdelser over for Danmark eller anfægte forud lagte planer. Hvor rigtig denne opfattelse end måtte være som en generel betragtning (og selv som sådan kan den anfægtes), giver den dog et yderst utilfredsstillende indtryk af de konkrete forhold og overvejelser, der lå bag udviklingen i de engelske Østersøplaner. Snarere end Tysklands voksende magtstilling var teknologiske faktorer og en intern afvejning af hærens, flådens og den politiske ledelses interesser i relation til den nye stormagtskonstellation afgørende for den form, den engelske søstrategi antog i årene forud for krigsudbruddet.

For England kunne aktioner i Østersøen – og dermed passage gennem de danske bæltter – tænkes at indgå i krigsstrategien på to principielt forskellige måder: Som et led i egen søkrigsførelse og som et led i samarbejdet med allierede (dvs. Frankrig og Rusland). I begge tilfælde havde de interesser, der var forbundet med at holde gennemsejlingen til Østersøen åben, været genstand for indgående overvejelser hos de ansvarlige myndigheder, specielt naturligvis inden for det engelske admiralitet. I det følgende skal det forsøges at indkredse disse interesser – hvori de bestod, hvilke ændringer de var udsat for, hvilken styrke de havde, og i hvilken større militærstrategisk sammenhæng de skulle ses. Indledningsvis vil det dog være nødvendigt at omtale nogle af de generelle begrænsninger, undersøgelsen lider af.

Der er foretaget en hovedopdeling mellem to alternative krigssituationer. Jeg har fundet det hensigtsmæssigt at operere med en sådan opdeling, idet et af hovedforrålene med analysen har været påvisningen af en sammenhæng mellem de engelske Østersøplaner og den storpolitiske konstellation. Opdelingen giver således mulighed for at isolere visse faktorerers indvirken på planlægningen. Dette er også forsøgt i det første hovedafsnit, hvor især den teknologiske udviklings betydning tages op.

Men der er også ulemper forbundet med en sådan opdeling, hvorfor

den da heller ikke er fulgt helt konsekvent. Det er svært at forstå admiralitetets stilling til Østersøspørgsmålet uden at sammenholde argumentationen i begge de nævnte krigssituationer. Dels er der tale om en sammenkædning af de to situationer i de fleste memoranda og »krigsplaner« fra admiralitetets side, dels forekommer det nærliggende at antage, at sondringen for admiralitetet ikke udelukkende er begrundet i snævre søstrategiske overvejelser, hvorfor sondringen i sig selv kan være udtryk for en bestemt strategisk opfattelse, jvf. s. 519 og s. 523. Nogle af disse tråde vil blive søgt udredet i det andet hovedafsnit, hvor vi da lejlighedsvis må vende tilbage til problemstillingen omkring den isole-rede tysk-engliske krig. Englands egen søkrigsførelse kan derfor heller ikke betragtes som helt udtømmende behandlet i første del.

Sammenhængende med problemerne omkring hovedopdelingen er spørgsmålet om det komplicerede forhold mellem mål og muligheder. For en rationel analyse må det normalt antages at gælde, at målene afpasses efter mulighederne. Men af det følgende vil fremgå, hvorledes også mulighederne tilpasses målene. Jo stærkere interesseintensiteten er i forbindelse med et givet mål, jo stærkere er viljen til at overvinde – og måske også undervurdere – vanskelighederne ved målopfyldelsen. Netop dette forhold er karakteristisk for admiralitetets tankegang i de to krigssituationer, hvilket først rigtigt vil fremgå af undersøgelsens anden del.

Det er bl. a. i dette indviklede spil mellem mål og muligheder i admiralitetets strategiske overvejelser, at man skal lede efter den plads, Danmark og de danske stræder indtog i krigsplanlægningen. For England hørte det danske område først og fremmest hjemme i forbindelse med diskussionen af mulighederne – strædernes eksistens og den danske stats holdning og militære kapacitet kunne betragtes som fremtidige forhindringer ved opfyldelsen af hovedmålet, der vedrørte krigsførelsen mod Tyskland og herunder eventuelle operationer i Østersøen. Med den svingende interesse, der kendetegnede ønskerne om gennemførelse af Østersøplanerne, blev også vurderingen af de »danske forhindringer« og deres omfang udsat for svingninger. Hvorledes denne sammenhæng nærmere manifesterede sig under disse års engelske krigsplanlægning, vil det ikke være muligt at nå helt til bunds i i det følgende; endnu mindre vil der kunne blive tale om at give et klart overblik over sammenhængen. Men relevant materiale til belysning af problemstillingen skal søges fremdraget.

En del af afhandlingen er bygget op omkring konflikten mellem hær og flåde. Baggrunden herfor er dels det faktum, at Østersøplanerne indgik som en integreret bestanddel af denne konflikt, dels en teori om, at organisationsinteresser må tillægges en selvstændig vægt i den udenrigs-

politiske beslutningsproces² Men denne teori – ligesom flere andre teoretiske aspekter af emnet – vil der ikke blive lejlighed til at uddybe nærmere. Også en nøjere beskrivelse af admiralitetets indre organisations- og magtforhold vil stort set blive udeladt, hvilket måske nok har ført til en overdreven monolitisk opfattelse af denne organisation.

Til slut kan der være grund til at gå lidt nærmere ind på et problem i forbindelse med anvendelsen af kildematerialet. På trods af den opmærksomhed Østersøspørgsmålet var viet i både hærens og flådens overvejelser, var der i hele perioden – i det mindste frem til 1911–12 – knyttet store usikkerhedsnorienter til den betydning, Østersøen ville få i den samlede krigsstrategi. Denne manglende strategiske afklaring skyldtes bl. a. de planlægningsnæssigt ikke særlig tilfredsstillende forhold, under hvilke strategien blev til. For en nærmere diskussion heraf, se s. 524–27. Når der i det følgende refereres til admiralitetets »krigsplaner«, er der således tale om planer, der hverken i militærstrategisk eller politisk forstand er at betragte som autoritative. De »endelige« krigsplaner er – i den udstrækning sådanne overhovedet forelå skriftligt – sjældent at finde i arkiverne, bl. a. fordi mange af dem blev destrueret³.

Denne begrænsning i kildematerialet er af to grunde mindre væsentlig for analysen. For det første har formålet ikke så meget været at fastlægge den officielle engelske krigsstrategi som at afdække de faktorer og generelle overvejelser, der spillede en rolle for udformningen af den. Og hertil bidrager de i det følgende citerede foreløbige planer, memoranda og skriftlige redegørelser mellem værnene mindst lige så godt som de endelige krigsplaner. Bl. a. giver de alternative forudsætninger, der ustandselig opereres med i planerne, et udmærket indtryk af den måde, de forskellige militære aktioner prioriteredes på.

For det andet er der en afgørende forskel mellem at studere en stormagts krigsplanlægning i relation til en anden stormagt og i relation til en småstat som Danmark. Næst indgik Østersøovervejelserne i planlægningen mod Tyskland, men interessen vil i det følgende i høj grad blive rettet mod den stilling, Danmark og de danske stræder indtog som en mellemstation på vejen til Østersøen, se specielt afsnittet s. 514–24. Kun ved en fordybelse i krigsplanlægningens forberedende fase er det muligt at

2. Netop spørgsmålet om konflikter og samarbejde mellem våbenarterne har været genstand for teoridiskussion inden for den internationale politik, jvf. Ib Damgaard Petersen: *Handling: parametre i udenrigspolitiske beslutningsprocesser* (1971), s. 22. En undersøgelse af hvorledes strategiske doktriner og krigsplanlægning kan få indflydelse i udenrigspolitikken er gennemført af Carl-Axel Gemzell i *Reader, Hitler u.d. Skandinavien* (Lund 1967).

3. Oplysning fra Public Record Office, London (i det følgende benævnt P. R. O.).

nå til en forståelse heraf. Jo højere man kommer op i hierarkiet, jo sværere er det at efterspore en nøjere drøftelse af strædeproblematikken og Danmarks rolle som »portner«.

Det må understreges, at afhandlingen kun delvist og mangelfuldt vil kunne besvare spørgsmålet: Hvilken rolle spillede Østersøen og de danske stræder for de engelske beslutningstagere i perioden op mod 1. verdenskrig? Kildeproblemet er ikke den eneste årsag hertil. Selve sigtet med undersøgelsen er nemlig mere begrænset. En besvarelse af ovennævnte spørgsmål ville kræve inddragelse af udenrigsministerielle akter, og det er – som indledningsvis nævnt – ikke blevet gjort. Hensigtsmæssighedsgrunde har her spillet ind. Men bag sondringen mellem en militærstrategisk og en diplomatisk behandling af emnet ligger også teoretiske overvejelser vedrørende den rolle, rent militære hensyn spiller i en stormagtsrelationer med en småstat. Bestemmes disse relationer i krigstilfælde – og i øvrigt – på et teknisk eller på et politisk plan? Spørgsmålet lades her åbent, men jeg håber, at det materiale, der fremdrages, vil kunne bidrage til en besvarelse ⁴.

II. Englands egen søkrigsførelse

1. Ændringer i blokade- og kampstrategien

Af betydning for Englands egen søkrigsførelse var navnlig blokade- og kampstrategien. Begge havde til formål gennem neutralisering eller overvindelse af den fjendtlige flåde at opnå eller opretholde et sådant herredømme på søen, at de kommercielle og strategiske fordele, der lå i den frie adgang til havet, blev nægtet fjenden og samtidig forbeholdt en selv. Især blokadestrategien ⁵, der samtidig tilsigtede at afskære den neutrale handel med de fjendtlige havne (handelsblokade), var – i form af en tæt bevogtning af modstanderens kyst – i tidens løb blevet udviklet til et yderst effektivt instrument for krigsførelsen. Under Napoleonskrigene var den med stort held blevet anvendt mod Frankrig, og den var omkring århundredskiftet stadig udgangspunkt for de engelske flådeplaner. Endnu

4. Dette spørgsmål vil jeg bl. a. tage op i en teoretisk anlagt behandling af den danske beslutning om mineudlægning i august 1914. Udgivelse forventes senere på året.

5. For en diskussion af den engelske blokadestrategi efter århundredskiftet, se Arthur J. Marder: *From the Dreadnought to Scapa Flow, The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-19*, vol. I (London 1961), s. 368 ff. Marder har i sine bøger givet den mest grundlæggende fremstilling af den engelske flåde i denne periode. Når der i det følgende refereres til *Marder*, er det ovennævnte bind, der henyttes til.

under den første verdenskrig anså Churchill etableringen af en snæver blokade for at være et afgørende led i forsvaret til søs⁶. Men der var da indtrådt den afgørende ændring, at mens en sådan blokade tidligere tænktes gennemført straks ved en krigs udbrud, var man nu indstillet på at betragte den som et endeligt mål for søkrigsførelsen.

Det var først og fremmest den nye våbenteknologiske udvikling, der havde gjort den snævre blokade til et mere og mere risikabelt foretagende. Med indførelsen af dampskibene opstod et brændstofproblem, der bevirkede, at alle blokadefartøjerne ikke længere til stadighed kunne ligge tæt op af fjendens kyster, men med mellemrum måtte tanke op i hjemlige havne. Af større betydning var dog udviklingen af miner, torpedobåde og ubåde, der helt revolutionerede kystforsvaret og gjorde de blokerende skibe langt mere udsatte for angreb. Hertil bidrog også fremkomsten af luftskibe der muliggjorde nøjagtig lokalisering af den fjendtlige flåde, der da især om natten let ville kunne rammes af ubåde og destroyere. De ændrede vilkår fik endnu kun begrænset betydning under den russisk-japanske krig, der blev den sidste, i hvilken den snævre blokade med held gennemførtes. Men de japanske tab havde dog været så store, at marineministeren efter krigens afslutning lod det engelske admiralitet vide, at man ikke længere anså den anvendte søstrategi for hensigtsmæssig.

I England havde man selv tidligt været opmærksom på den nye udvikling. Fra 1904 blev man mere og mere skeptisk over for mulighederne af at iværksætte en virkningsfuld havneblokade, og i adskillige betænkninger fra admiralitetet påpejedes de tekniske vanskeligheder. Men først i 1912 opgav England officiel den hidtidige blokadestrategi og overgik i stedet til den såkaldte åbne blokade. Den afgørende rolle, som den ændrede våbenteknologiske situation spillede for overgangen til den nye strategi, fremgår af en redegørelse, som admiralitetet i 1913 tilstillede et underudvalg under kabinettet; forsvarsudvalg, C. I. D. Heri blev det understreget, at den stadige udvikling af minen og torpedoen gjorde en snæver blokade umulig, i det mindste hvis den udførtes af de store skibe. Men heller ikke torpedobåden egnede sig til blokadeformål på grund af den forholdsvis lange afstand fra den nærmeste hjemmebase⁷. Da krigen i 1914 brød løs, lod de engelske krigsordrer på at etablere en bevogtning af udfaldsvejene fra Nordsøen, hvilket skulle ske ved hjælp af en nordlig blokadelinie fra Skotland til den norske vestkyst og en sydlig tværs over den engelske kanal. Herredømt et på selve Nordsøen kunne opretholdes

6. Winston S. Churchill: *The World Crisis*, I (London 1923), s. 143.

7. Marder, s. 371.

gennem lejlighedsvis fremstød med hovedflåden; men den skulle holde sig langt fra de tyske kyster, idet »it is at present impracticable to maintain a perpetual close watch off the enemy's ports«⁸.

Den opgivelse af den snævre blokade, som der her var tale om, betød, at England havde forladt en århundredgammel flådetradition, der især var vokset op i krige mod fjender i det sydlige Europa. Men det var ikke så meget det nye modsætningsforhold til Tyskland, som fundamentalt ændrede vilkår for krigsførelsen til søs, der gav stødet til den strategiske omstilling. Den våbenteknologiske revolution på det maritime område var stærkt medvirkende til, at den engelske flåde ved krigsudbruddet i 1914 indtog en principielt defensiv holdning i modsætning til tidligere tiders stærkt offensive fremfærd.

Den nye udvikling indvirkede ikke alene på den traditionelle blokadestrategi; også selve kampstrategien fik en mere defensiv karakter. Der var ikke længere tale om, at man ville benytte enhver lejlighed til at optage kamp med den fjendtlige hovedflåde. Før dette kunne ske, måtte de rette betingelser være til stede, d. v. s. at selv om egne styrker ansås for overlegne, var det vigtigt at undgå kamp i farvande, som modstanderen var mere fortrolig med, og hvor kort afstand til hjemlige kyster og baser i kraft af den nye våbentechnik ville give ham betydelige strategiske og taktiske fordele.

I en komité nedsat af admiralitetet i 1907 blev principperne for søkrigsførelsen gennemgået med henblik på udarbejdelse af nye krigsplaner. Ifølge den gamle maxime var hovedformålet simpelthen at opsøge og ødelægge den fjendtlige flåde. Den måtte nu modificeres, og i stedet foreslog man følgende hovedprincip:

“The first aim in a naval war plan is to devise some means of forcing the enemy's fleet to expose itself to being struck by our own, and that in waters as unfavourable to him as possible”⁹.

Selve kampen blev altså ikke opgivet; men hensigten var at lokke fjenden så langt ud, at de gunstige betingelser, som de hjemlige farvande bød på, ikke længere var til stede. Det vil nedenfor (s. 505 ff.) fremgå, at den traditionelle tankegang var yderst sejlivet inden for den engelske marine, og nogen endelig beslutning om at forlade offensivstrategien blev i virkelig-

8. *War Plans (War with Germany), July 1914, Part I, s. 5. P. R. O. Adm. 116/3131.*

9. *War Plans 1907–1911, Part I (1907), Some Principles of Naval Warfare, s. 25. P. R. O. Adm. 116/1043 B.* Alle følgende citater fra admiralitetets krigsplaner er fra denne pakke.

heden aldrig taget. Men krigsplanerne var i 1914 baseret på de nye synspunkter.

Medvirkende til at cementere den defensive holdning var også de stigende vanskeligheder, der var forbundet med indtagelse af en ø, der skulle fungere som oversøisk base nær den tyske kyst¹⁰. Erobring af Helgoland havde i en årrække været en fast del af de engelske flådeplaner; men efterhånden som både denne og tilsvarende øer langs den tyske nordsøkyst blev befæstet stadig stærkere, måtte også baseplanen lægges på hylden (jvf. dog s. 50).

2. Ændringernes indvirken på Østersøplanerne

Omvæltningen i grundlaget for den engelske søstrategi skete samtidig med, at flåden fra 1904 vendte blikket mod Tyskland som den kommende modstander på havet. Problemerne i forbindelse med udformningen af krigsplanerne blev derfor i denne periode dobbelt vanskelige, og de gav anledning til utallige overvejelser inden for det engelske admiralitet.

Som en del af plankægnngen mod Tyskland indgik naturligt en diskussion af mulighederne for indtrængen i Østersøen, og netop på dette punkt gjorde vanskelighederne sig i særlig grad gældende. Det er indlysende, at de foran skitsede fundamentale ændringer i de engelske flådeplaner ikke mindst måtte få indflydelse på den plads, Østersøen kom til at indtage i de strategiske overvejelser. Men eventuelle engelske operationer i dette hav besværliggjordes ikke alene af den nye teknologiske udvikling; virkningen heraf forstærkedes af de strategisk-geografiske fordele, Tyskland besad i Østersøen – dels Kielerkanalen, der bevirkede, at den tyske flåde uhindret kunne overflyttes mellem Nord- og Østersø og derved tvinge England til at dele sin, dels de smalle danske stræder, der gjorde selve adgangen til øst et problem for englænderne. Man kan derfor på forhånd stille sig skeptisk over for, om England overhovedet på noget tidspunkt, efter at krigsplanlægningen mod Tyskland var begyndt, påtænkte større aktioner i Østersøen i forbindelse med sin egen krigsførelse. Af det følgende vil fremgå, at denne skepsis stort set er berettiget.

Spørgsmålet om de engelske Østersøinteresser blev aktualiseret, da konsejlspræsident Deuntzer i begyndelsen af 1904 rettede henvendelse til stormagterne om en mulig neutralisering af Danmark. Deuntzer fik aldrig svar fra England, men aktionerne i sagen ligger i de engelske arkiver¹¹.

10. *Marder*, s. 371–72.

11. Jvf. Troels Fink: *Ustabil Balance*, s. 192–95.

I admiralitetets udtalelse af 5. marts understregede de fire admiralitetsslorder betydningen af den frie adgang til Østersøen. De var derfor af den opfattelse, at »the neutrality and freedom of the Great Belt should be consistently upheld so far as the interests of this country are concerned . . .«¹². Det er dog karakteristisk for redegørelsen, at den er holdt i almindelige vendinger, og at den kun hentyder til Rusland som den tænkelige modstander. Under en krig med denne magt var det ud fra et søstrategisk synspunkt overordentlig vigtigt for England at kunne komme ind i Østersøen, der var det eneste hav i Europa, hvorfra flåden ville kunne gå til angreb på de russiske kyster, idet Sortehavet ansås for utilgængeligt. Samtidig var den offensive strategi på dette tidlige tidspunkt endnu ikke forladt.

I den udtalelse, krigsministeriets efterretningssektion (Intelligence Department) den 2. marts 1904 fremkom med i anledning af Deuntzers henvendelse, var man mere skeptisk over for mulighederne for krigsoperationer i Østersøområdet. Man mente derfor ikke, at England havde nogen væsentlig interesse i at opretholde den danske neutralitet og dermed den frie passage gennem bælteerne i krigstilfælde. Både Tyskland og Rusland blev regnet for mulige fjender, men det understregedes, at selv om man antog, at disse lande, alene i kraft af maritime foranstaltninger såsom torpedo- og ubådsangreb, ikke ville være i stand til at hindre englænderne i at komme ind i Østersøen, ville det ud fra et militært synspunkt ingen forskel gøre, om Tyskland ved en besættelse af Danmark spærrede passagevejene. Som begrundelse anførtes:

“It would be folly for us to land troops on the Baltic coast of Germany, while so long as the Kiel Canal is open Germany will have access to the North Sea, and could thus embark an expeditionary force for an attempt at invasion, if other strategical conditions were favourable”¹³.

Hermed var sagen imidlertid ikke afsluttet. Den blev i løbet af 1904 gjort til genstand for yderligere overvejelser, og den 6. februar 1905 (efter at Deuntzer var gået af som konsejlspræsident) afgav C. I. D. en udtalelse om Danmarks neutralisering til Foreign Office¹⁴. Heri støttedes tilsyneladende admiralitetets opfattelse, idet det i konklusionen hed:

12. C. I. D. Papers, Neutralization of Denmark. P. R. O. Cab. 38/4.

13. *ibid.*

14. C. I. D. var kabinettets forsvarsudvalg – Committee of Imperial Defence. For en nøjere drøftelse af dette organ, se s. 525. Fink synes kun at have gennemset Foreign Office' arkiv. Det følgende, der stammer fra kabinetsarkiverne, har han ikke med.

“The preservation of the neutral
ing it from falling into the hand
important British interest”¹⁵.

Men i argumentationen for
tankegang ikke så lidt fra ac mi
muligheden for engelsk indtræ
ning syntes først og fremmest at
have som fremskudt base for T
sådan base ville give fjenden o
på en engelsk flåde, der bloke
må altså have været, at det for l
ligt at hindre den fjendtlige søtr
som at opretholde den frie pa
Blokadens af de tyske og russi
for de danske bæltter, og den
gennemføres, hvis et af de to l
rium, hvor England ikke selv n

At C. I. D. allerede på de te
Østersøen som operationsfelt
forslag udarbejdet i oktober 19
dette land kom i krig med Rus
på grund af faren fra Tyskland
og det selv om Tyskland fræ b

Sammenholdes nu de overve
seringssspørgsmålet, med admira
udforme en samlet søstrategi o
god overensstemmelse i grundsy

Første gang der i arkiverne c
land er i sommeren 1904¹⁷. I c
of Battenberg, senere First Sea L
ved en blokade af de tyske Øster
ning af denne havn ville kræve,
nem bæltterne, hvilket i urimelig
angreb, hvorfor en sådan aktion
på en eller anden måde at spæ

of Denmark with the object of prevent-
of Russia or Germany is therefore a most

lenne opfattelse afveg forsvarsudvalgets
litetslordernes. Ganske vist nævntes også
gen i Østersøen, men Danmarks betyd-
øro på den værdi, dets territorium kunne
Tyskland eller Rusland. Besiddelsen af en
fordelagtig udgangsposition for angreb
de indgangen til Østersøen. Opfattelsen
Tyskland kunne være mindst lige så væsent-
lig ud og ind gennem de danske stræder
tage med henblik på egen krigsførelse.
Østersøhavne tænkte at foregå nord
ville kun med stor vanskelighed kunne
de var herre over dele af dansk territo-
ritært kunne gøre sig gældende.

dispunkt var stærkt på vej til at afskrive
den engelske flåde, fremgår også af et
4 om hjælp til Finland i tilfælde af, at
nd. Heri regnede man med, at hjælpen
Østersøen måtte foregå gennem Sverige,
yndelsen skulle forholde sig neutralt¹⁶.
lser, C. I. D. havde gjort sig i neutrali-
etets første konkrete bestræbelser på at
er for Tyskland, finder man en ganske
punkterne.

itales specifikke krigsplaner mod Tysk-
memorandum skrevet af admiral Louis
ord, fremhævedes bl. a. vanskelighederne
shavne, specielt Kiel. En effektiv bevogt-
at den engelske hovedflåde sendtes gen-
rad ville udsætte den for tyske torpedo-
kke kunne tilrådes. Det var dog vigtigt
re udløbet fra Kiel for at neutralisere

15. *C. I. D. Correspondence etc.*, Sc
16. *ibid.*

17. Se Arthur J. Marder: *The A
Naval Policy in the pre-Dread
479 ff.*

dinavia 1904–07. P. R. O. Cab. 17/59.

*ty of British Sea Power, A History of British
ought Era, 1880–1905 (New York 1940), s.*

de fordele, Kielerkanalen gav Tyskland. Den løsning, Battenberg foreslog, var en spærring af kanalens vestlige udløb, d. v. s. Elbmundingen, ved hjælp af sunkne vrage, hvilket ville indskrænke den tyske flådes operationsmuligheder til udfald gennem de danske farvande, idet havnen i Wilhelmshafen i Nordsøen samtidig skulle blokeres. Tyskerne ville herved blive tvunget til at kæmpe langt fra hjemmebaserne og i forholdsvis ugunstige farvande. De ville blive mødt af den engelske flåde et stykke vest for Skagen:

“The position of our main fleet would be somewhere within 30 miles of the Skaw, which would fix the position of the headquarters of the destroyers whose duty it was to deal with such of the enemy’s torpedo craft as came from Kiel by the Belts, etc., or with his larger vessels emerging from the same point. This duty they would carry out *not by taking up positions in the immediate vicinity of Kiel itself*, as they would at Cherbourg or Brest, *but by occupying positions between the Skaw and the opposite coasts*, pushed more or less forward or backward as occasion demanded” (min udh.)¹⁸.

Den strategi, som Battenberg her skitserede, hvilede dog på nogle forudsætninger, som man ikke uden videre kunne påregne opfyldt. Dels var der faren for en tysk besættelse af Danmark og etablering af en nordligere base – en mulighed, som bl. a. C. I. D. i sin foran omtalte udtalelse pegede på – dels var der store tekniske vanskeligheder forbundet med den påtænkte spærring af Elbmundingen. Men disse problemer kunne ikke mindske den engelske tilbageholdenhed over for indtrængen i Østersøen, snarere tværtimod. I den tidligere citerede redegørelse fra 1907 om principperne for søkrigsførelsen fremhævedes netop de danske farvande og indgangene til Østersøen som et særlig gunstigt krigsområde for Tyskland. En imødegåelse af en tysk besættelse af Sjælland og Fyn måtte ske under højst ufordelagtige strategiske betingelser for den engelske flåde og burde derfor på en eller anden måde undgås. Samme synspunkt gentoges endnu kraftigere i de detaljerede opstillinger af krigsplaner mod Tyskland fra 1908. I forbindelse med gennemgangen af vilkårene for en søkrig mellem England og Tyskland alene behandlede Østersøspørgsmålet i et særligt underafsnit, der indledtes på følgende måde:

“Consideration of a war plan for use against Germany naturally raises the important question as to whether British forces should attempt to enter the Baltic.

We strongly recommend that they should not, at any rate in the early

18. *ibid.*, s. 480–81.

stages of war. It appears to us that any such attempt would violate the root principles on which our general strategy of defence is based: it would be carrying war into the enemy's country, and affording him opportunities of reducing our strength by interior operations against what is probably the weakest line of communications we could possibly possess" ¹⁹.

A. K. Wilson, der på dette tidspunkt var chef for Home Fleet og indtog en central placering inden for det engelske admiralitet, ridsede i nogle bemærkninger til planerne visse hovedlinier op ²⁰. Iflg. Wilson skulle hele kampstrategien koncentreres om Nordsøen, hvor den engelske hovedflåde tænkte at foretage store strejftogter. Ved deling af flåden ville man være i stand til at afskære en eventuel tysk flådestyrke i Nordsøen og samtidig overvinde den, idet den ene del af den engelske kampflåde enten skulle spærre indgangen til Skagerak eller forhindre den tyske flåde i at vende tilbage til Nordsøhavnene. Wilson regnede således på forhånd med, at det af Tyskland beherskede søterritorium strakte sig helt op til Skagerak.

I de samme planer fra 1908 opregnedes alle engelske flådeaktioner, der kunne komme på tale under en krig mellem England og Tyskland. Af 10 punkter havde kun et relation til Danmark, nemlig opsyn ved Skagerak ²¹. Det skulle ske af hensyn til det mindst farlige af 6 mulige tyske mål mod England – angreb på den engelske handel. Igen udgjorde Skagerak altså grænsen for den engelske interessesfære.

Sammenhængen mellem de enkelte dele af søstrategien var af en sådan art, at ovenstående betragtninger vedrørende kampstrategien nødvendigvis også måtte tage sigte på de engelske operationer, der havde til formål at etablere en handels- og flådeblokade af de tyske Østersøhavne. Sandsynligheden taler for, at den snævre blokade af den tyske kyst blev opgivet tidligere for Østersøens end for Nordsøens vedkommende. Som det vil være fremgået af det foregående, synes blokadestrategien helt fra det øjeblik, da krigsplanlægningen mod Tyskland begyndte – i relation til Østersøen – at have bygget på en engelsk flådestationering i Skagerakområdet, og da man i 1912 forlod den snævre blokade i Nordsøen, blev Skagerakbevogtningen forskudt til en linie fra Skotland til den norske kyst ²².

19. *War Plans 1907-1911*, War Plan. Germany W. 1. (War between England and Germany alone), Ch. I – Introductory, s. 2.

20. *ibid*, Notes on attached »War Plans.«

21. *ibid*, War Plan. Germany W. 1., Ch. VI – Proposed Offensive or Defensive Action after Declaration of War, s. 16.

22. Denne linie benævnes i krigsplanerne fra 1914 (se note 8) »Northern Patrol«.

3. Offensivtankegangens overlevelen

Alt i alt var der i den engelske flådeledelse en klar erkendelse af de store risici, der var forbundet med et fremstød gennem de danske bæltter. Østersøen og de tilstødende farvande betragtedes i hele den her omhandlede periode som et i hovedsagen tysk domineret område. Det var imidlertid karakteristisk for den engelske sømilitære planlægning i tiden op mod første verdenskrig, at den på intet tidspunkt antog en entydig og færdig form, selv ikke hvad angik de mest grundlæggende spørgsmål. Udviklingen siden århundredskiftet og de ændrede vilkår for søkrigsførelsen var kun langsomt og modvilligt blevet inkorporeret i den officielle søstrategi. Elementer af den offensive tankegang levede videre bag alle redegørelser og betænkninger om nødvendigheden af en mere defensiv holdning. Endvidere afhang strategien i sidste ende af opfattelsen hos nogle enkelte ledende personligheder, der ikke var til sinds at lade flåden spille en ren statistrolle i en fremtidig krig. Ønsket om at komme til et slag med den tyske flåde var i disse kredse så stort, at andre hensyn til tider skubbedes til side. Samtidig var operationer i Østersøen i særlig grad egnet til at styrke flådens plads i den samlede krigsførelse, hvilket bl. a. viste sig under overvejelserne om, hvilken form støtten til Englands allierede skulle have. Offensivtankegangen prægede især den mangeårige leder af det engelske admiralitet, Sir John Fisher, der var en farverig og dynamisk personlighed, og i sin tid som First Sea Lord (1904–10) satte han utallige reformer i gang. Hans nærmeste medarbejder, chefen for Home Fleet, A. K. Wilson, delte fuldt ud hans strategiske konceptioner og blev for en kortere tid hans efterfølger. Men også Churchill, der var marineminister fra 1911, var tilhænger af en mere aktiv flådestrategi og havde et nært forhold til Fisher, som han under krigen lod hente tilbage som First Sea Lord.

De formodede aggressive hensigter, der tillagdes Fisher, var en af forklaringerne på den tyske frygt for et engelsk præventivt angreb, det såkaldte »Copenhagen Complex«²³. Under hele opbygningen af den tyske flåde herskede en udpræget angst for, at England, inden det var for sent, ved et overraskende slag ville tilintetgøre den nye trussel mod sin sikkerhed. Denne angst nåedes ikke mindst af de ofte stærkt aggressive udtalelser, Fisher fremkom med. Rent faktisk anbefalede Fisher mindst

23. Udtrykket »Copenhagen Complex«, der hentyder til englændernes erobring af den danske flåde i 1807, stammer fra Jonathan Steinberg. »The Copenhagen Complex«, *Journal of Contemporary History*, vol. 1, 3 (July 1966), s. 23–46.

to gange over for kongen en »copenhagening« af den tyske flåde²⁴. Første gang (i 1904) var kongen helt afvisende, »My God, Fisher, you must be mad!«; anden gang (1908) synes han at have været mere positiv. Til marineministeren skal Fisher i maj eller juni 1905 have udtalt: »Sir, if you want to smash up the German Fleet, I am ready to do so now. If you wait five or six years, it will be a much more difficult job.«

Den tyske flåde var i denne periode i hovedsagen koncentreret i Kiel, hvor panikreaktionerne under internationale krisesituationer ofte på en meget konkret måde kom til udtryk. Men den tyske frygt synes dog på trods af ovenstående ytringer fra Fishers side at have været aldeles ubegrundet. Ifølge Marder gik Fisher i virkeligheden aldrig alvorligt ind for et nyt 'Copenhagen', idet han var klar over, at en sådan handling ville være politisk utænkelig. »It was never considered by the Board and it was never part of British naval policy in the Fisher administration«²⁵.

Selv om planen om et præventivt angreb måtte anses for urealistisk, vedblev tanken om et tilintetgørende slag mod den tyske flåde at være højt prioriteret i den engelske sømilitære målsætning, og det selv efter at den offensive strategi officielt var forladt. Churchill var således aldrig glad ved opgivelsen af den strævre blokade, som han mente ville udelukke den afgørende kamp med fjenden, sådan som det jo faktisk blev tilfældet under verdenskrigen.

I 1913 foreslog han – under bibeholdelse af en i princippet defensiv holdning – pludselige, offensive fremstød af omkring en uges varighed, evt. straks ved udbruddet af en krig²⁶. Som et led i hans planer indgik tanken om indtagelse af en ø nær den tyske kyst, selv om tilsvarende planer tidligere var blevet opgivet. I slutningen af januar 1913 blev admiral Lewis Bayly instrueret om at »investigate and report on the question of seizing a base on the Dutch, German, Danish or Scandinavian coasts for operations of Flotillas on the outbreak of war with Germany«²⁷. Hensigten skulle bl. a. være at tvinge den tyske flåde ud til kamp. I forbindelse med dette projekt var der dog ikke tale om operationer i Østersøen. Derimod var Kattegat inddraget, og i sin endelige rapport i juni anbefalede Bayly Land Deep i Læsø Rende som den bedste base i dette område. Hermed var angivet grænsen for, hvor langt den engelske flåde realistisk regnede med at kunne gå, hvis man besluttede sig til et offen-

24. Marder, s. 113.

25. *ibid.*

26. *ibid.*, s. 373–77. Churchills planer kritiseredes kraftigt i de øverste militære organer.

27. *Seizure of an advanced Base*, s. 7. P. R. O. Adm. 137/452.

sivt fremstød ved krigsudbruddet. Indretning af en base ved Læsø var det nærmeste man kunne komme indgangen til Østersøen.

4. *Sammenfatning*

Østersøen var tydeligvis ikke længere et oplagt operationsområde for den engelske flåde i tilfælde af en ny krig. Nye teknologiske forudsætninger for krigsførelsen var et alvorligt slag mod den traditionelle offensive engelske blokade- og kampstrategi, hvilket ganske klart afspejlede sig i planlægningen mod Tyskland – så klart, at foreliggende kilder tyder på, at man i England ikke på noget tidspunkt efter århundredskiftet alvorligt regnede med at ramme Tyskland i Østersøen under en krig, hvor de to lande stod alene over for hinanden. Selv hos de mest fremtrædende repræsentanter for offensivtankegangen, som Lord Fisher og Churchill, var denne opfattelse fremherskende. Virkningerne af den tyske flådes vækst i årene forud for verdenskrigen synes i denne forbindelse ikke at have været udslaggivende, idet de stærke forbehold over for Østersøoffensiven kan spores helt tilbage til de første overvejelser angående en mulig krigsførelse mod den nye tyske flådemagt. Eksistensen af denne flådemagt, kombineret med den almindelige forværring af forholdet mellem de to lande i de første år af det nye århundrede, var afgørende for, at det engelske admiralitet overhovedet blev nødsaget til nærmere at undersøge perspektiverne for en fremtidig tysk–engelsk krig. Men efter at denne planlægning først var begyndt i 1904, fremgår det intetsteds af kilderne, at hensynet til den tyske flådes fortsatte vækst frem mod 1914 skulle have spillet nogen væsentlig rolle for Østersøplanerne. Argumenterne for engelsk tilbageholdenhed byggede da først og fremmest på Tysklands geografiske og strategiske fordele (bl. a. som følge af Kielerkanalen) og på den generelle teknologiske udvikling.

III. Alliancesituationen

I et forsøg på at isolere de faktorer, der knytter sig til admiralitetets opfattelse af de søstrategiske muligheder i en krig begrænset til England og Tyskland, er vi da nået frem til, at Østersøens rolle som operationsfelt igennem hele den her behandlede periode på det nærmeste synes at have været udspillet. Synsfeltet udvides nu, og det skal i det følgende påvises, hvilken virkning den storpolitiske udvikling – som den kom til udtryk i dannelsen af det stadig snævrere samarbejde mellem England, Frankrig og Rusland i Tripleententen – havde på de engelske Østersøplaner. Der tegner sig da et noget andet billede, idet hele Østersøproblematikken ind-

tager en væsentlig plads i de engelske overvejelser – især i spørgsmålet vedrørende formen for en eventuel militær støtte til Frankrig. I årene 1905–11, hvor dette spørgsmål militærstrategisk og politisk endnu var uafklaret, udspandt der sig en skarp konflikt mellem hær og flåde, en konflikt der ikke mindst angik Østersøens og de danske stræders betydning for den engelske krigsstrategi. Detaljerne i konfliktens forløb giver et interessant indblik i Danmarks placering som en lille brik i rivaliseringen mellem en stormagts militære myndigheder. I det følgende skal først gives en generel introduktion til uoverensstemmelserne mellem de to værn og disses sammenhæng med tilnærmelsen mellem England og Frankrig.

1. Hær-flåde konfliktens baggrund: *Baltic Project vs. støtte på vestfronten*

Den engelsk-franske entente var ved dens indgåelse i 1904 endnu kun udtryk for en diplomatisk forståelse uden indvirkning på de to landes militære planlægning. Det var netop denne løse forståelse, som Tyskland i 1905 mente at kunne bryde ved at fremprovokere den første såkaldte Marokkokrise. Resultatet blev imidlertid just modsat det tilsigtede, idet krisen tvang englænderne til for første gang at overveje, hvilken form det militære samarbejde med Frankrig burde have under en større europæisk krig med Tyskland.

Også i offentligheden beskæftigede man sig med dette spørgsmål. Ifølge kilder, der kunne føres tilbage til den i juni 1905 styrtede franske udenrigsminister Delcassé, ville England i givet fald landsætte en styrke på 100.000 mand i Slesvig-Holsten som en hjælp til Frankrig i tilfælde af et tysk angreb²⁸. Disse forlydender, der vakte stærk tiltro i regeringskredse i såvel Tyskland som Danmark, har det ikke siden været muligt at bekræfte gennem studier af de engelske arkiver. Men at der næppe har ligget håndgribelige militære realiteter bag eventuelle engelske »forpligtelser« over for Frankrig kan bl. a. illustreres med udtalelser, som den engelske viceudenrigsminister Sanderson afgav til den tyske ambassadør: »To begin with we have not got one hundred thousand man to land anywhere«²⁹.

Hvad England imidlertid ikke havde ved Marokkokrisens udbrud i foråret 1905, var det godt på vej til at få ved dens afslutning i sommeren 1906. Det var især hæren, der som følge af erfaringerne i 1905 pressede på for at få skabt et regulært engelsk ekspeditionskorps til brug ved oversøiske landsætninger, og med den kraftfulde Lord Haldanes overtagelse

28. Jvf. Troels Fink: *Spillet om dansk neutralitet*, s. 25–2.

29. Paul Guinn: *British Strategy and Politics 1914–18* (Oxford 1965), s. 8.

af hærministerposten i december 1905 realiseredes planerne i et hurtigt tempo.

Den opgave hæren havde tiltænkt B. E. F. (British Expeditionary Force) – som den nye styrke døbttes – var som støtte til Frankrig på vestfronten, d. v. s. enten i Belgien eller i selve Frankrig. Denne tankegang kolliderede imidlertid temmelig voldsomt med opfattelsen i admiralitetet, hvor man hilste B. E. F. velkommen ud fra en helt anden strategisk konception.

I virkeligheden bragte skabelsen af B. E. F. en latent konflikt mellem hær og flåde vedrørende selve grundlaget for de to værns krigsopgaver frem til overfladen. Englands geografiske placering og flådens stolte traditioner som forsvarer af imperiet havde aldrig efterladt nogen tvivl om den rolleprioritering, de to dele af det engelske krigsapparat var genstand for. Offentlighedens bevågenhed gjaldt flåden og ikke hæren, der til stadighed var forblevet relativt underudviklet og almindeligvis ikke blev betragtet som andet end flådens forlængede arm; med Edward Greys ord: »The British Army is a projectile to be fired by the Navy.« Denne opfattelse fik sin teoretiske udformning hos tidens kendteste marinehistoriker, Julian S. Corbett, der betonedede sammenhængen mellem de sø- og landmilitære operationer, og mere konkret udmøntedes den i John Fishers og A. K. Wilsons fremhævelse af traditionel engelsk amfibiekrigsførelse³⁰. Hæren indgik som et vigtigt led i Fishers søstrategiske offensivplaner. Indtagelse af fremskudte baser og erobring af brohoveder skulle til stadighed skabe usikkerhed hos fjenden og i sidste ende fremtvinge det afgørende søslag. Fishers forkærlighed for amfibieoperationer deltes fuldt ud af Churchill, hvilket bl. a. kom til udtryk gennem de tidligere omtalte ø-planer fra 1913, men for alvor skulle vise sig under verdenskrigen, da han først gjorde Fishers Østersøprojekt til sit eget og siden – mod Fishers ønsker – lod den katastrofale Dardaneller-ekspedition iværksætte.

For Fisher og hans nærmeste inden for den britiske flåde var der ingen tvivl om, hvad det nye ekspeditionskorps burde bruges til. Med B. E. F. havde man netop fået det projektil, der var nødvendigt for at gøre flåden til et effektivt krigsinstrument i en moderne krig mod Tyskland. Hensynet til Frankrig var her afgørende. Igen og igen betonedes

30. Corbetts bog fra 1911, *Some Principles of Maritime Strategy*, fik stor betydning. Corbetts væsentligste bidrag til den søstrategiske tænkning var fremhævelsen af kommunikationsliniernes afgørende rolle under en krig. Hans tanker genfindes i den tyske flådeledelse før 2. verdenskrig, jvf. Gemzell, *op. cit.*, s. 18. Om admiralitetets amfibiestrategi, se i øvrigt Guinn, *op. cit.*, kap. 1 og *Marder*, s. 384–85.

det fra flådens side, at den franske underlegenhed over for Tyskland ikke ville kunne afhjælpes ved indsættelse af britiske tropper på vestfronten, men at Frankrig derimod ville kunne støttes langt mere virksomhedsfuldt ved kombinerede hær-flådeoperationer:

“The only way in which we could give serious assistance to France would be by a floating army, making raids on different parts of the German coast and so diverting troops from the main theatre of war”³¹.

Iflg. Wilson skulle der slås operationer delvis foregå som bluff-handlinger for at sprede de tyske forsvarsstyrker mest muligt. Med Nordsødkysten som hovedoperationsområde tænkte han sig f. eks., at et engelsk angreb på Elb-mundingen kunne foregå samtidig med, at man lod en større flådestyrke som en fingeret troppetransport passere gennem Skagerak og ned i Store Bælt. Men Wilson udelukkede heller ikke virkelige angreb på selve den tyske østersøkyst:

“If any troops were available beyond what was necessary to maintain our position on the Elbe, they might be moved round the Baltic to threaten Kiel or Stettin from that side. . . . The ships would be very much exposed to torpedo attack; but *in view of the importance of making an effective diversion, the risk might be justified*; and if it was accompanied by a large force of our own destroyers, it is probable that a portion of the attacking torpedo craft would soon be got rid of” (min udh.)³².

Dette er et karakteristisk udtryk for den rolle, Østersøen spillede i de ledende flådekredsers strategiske overvejelser. Den afskrivning af Østersøen, vi tidligere har kunnet konstatere, var ikke absolut, men først og fremmest resultatet af en relativ afvejning af fordele og ulemper under givne betingelser. Den risiko, der var forbundet med operationer i Østersøen, kunne opvejes, hvis fordelene for den samlede krigsførelse var tilstrækkelig store. Det ville de være, hvis England var allieret med Frankrig, derimod ikke hvis England kæmpede alene. Denne argumentation genfindes gang på gang i admiralitetets udtalelser fra disse år.

Nok udgjorde bæltpassagen en alvorlig hindring for større engelske indfald i Østersøen; men var man først kommet ind, regnedes mulighederne for angreb på den tyske kyst for yderst fordelagtige. Netop med henblik på amfibieoperationer konstaterede man, at Østersøkysten var ganske specielt sårbar³³.

31. *War Plans 1907–1911*, Part I, A. K. Wilson: »Remarks on War Plans,« (May 1907), s. 7.

32. *ibid.*, s. 11.

33. »A careful examination of the points of possible attack along the German

De angrebsmuligheder, som denne kyststrækning åbnede, udøvede en enorm tiltrækning på de britiske fådestrateger – ikke mindst på Fisher selv. Især havde han stirret sig blind på »fourteen miles of sandy beach on the Pomeranian coast only ninety miles from Berlin«³⁴. Der var her tale om Fishers berømte »Baltic Project«, der i forskellige udgaver dukkede op i perioden fra 1905 til et langt stykke ind i verdenskrigen. I januar 1915 blev det vraget til fordel for Dardaneller-offensiven, men igen i 1916–17 var det oppe til diskussion på højeste plan³⁵.

Fishers Østersøplan havde en lang forhistorie. I den skriftlige form, han gav projektet i 1914³⁶, refererede han udtrykkelig til Syvårskrigen (1756–63), da russerne i 1761 nær havde løbet Preussen over ende efter at være gået i land i Pommern med en større styrke. På tilsvarende måde forestillede han sig allerede i 1905, at tyskerne ville kunne rammes i ryggen ved en engelsk landgang på den tyske Østersøkyst. Frankrig ville herved være langt bedre hjulpet end på vestfronten. Efter krigens udbrud anbefalede han igen planen for at bryde stilstanden på de landmilitære fronter, og denne gang var det i form af en britisk flådes overførsel af russiske tropper bag de tyske linier.

Det var klart, at amfibietankegangen inden for admiralitetet og Fishers Østersøplaner kom på tværs af de tanker, man i hæren gjorde sig om flådens opgaver i krigstilfælde. Med Frankrig som allieret ønskede man her, at flådens hovedopgave skulle være at transportere tropperne over Kanalen og var i øvrigt ikke indstillet på noget større krigsmæssigt samarbejde mellem de to værn. Det vil være almindelig kendt, at hærens synspunkter sejrede. I det følgende vil der blive gjort et forsøg på nøjere at forfølge konflikten historiske forløb. Herved bliver det muligt at belyse

coast reveals the fact that whereas the principal North Sea ports are situated far up the tidal estuaries, and protected by defences which could only be bombarded under great tactical and navigational disadvantages, the Baltic ports are without exception singularly susceptible to the operations of a hostile fleet, inasmuch as they are in all cases defended, when defended at all, by isolated groups of works in advanced positions exposed to sea bombardment under the most favourable conditions for the attack. This arises from the peculiar nature of the coast, which for a considerable portion of its length consists of long narrow strips of land dividing the sea from a series of wide shallow basins or lagoons having only very narrow outlets to the sea.« *ibid*, Plan (C), s. 108.

34. *Marder*, s. 385.

35. Om Østersøprojektets skæbne efter krigsudbruddet, se *Marder: From the Dreadnought to Scapa Flow*, vol. II (London 1965), kap. VIII.

36. *The Baltic Project*. On the possibility of using our Command of the Sea to influence more drastically the Military Situation on the Continent. Udfærdiget i efteråret 1914. P. R. O. Adm. 116/3454. Se i øvrigt Fishers erindringer, *Records* (London 1919), s. 217–22.

de forhold, der var afgørende for den militære ledelses holdning til Østersøspørgsmålet, samtidig med at de engelske overvejelser kan sættes ind i en dansk sikkerhedspolitisk sammenhæng.

Man kan passende skelne mellem 3 faser i udviklingen: Østersøproblemet opståen i forbindelse med Marokko-krisen 1905–06, diskussionen af Danmarks militærpolitiske stilling og mulige engelske operationer 1907–08, problemets afklaring 1908–11.

2. Østersøproblemet opståen under Marokko-krisen 1905–06

Som tidligere nævnt var det den første Marokko-krisens udbrud i 1905, der for første gang aktualiserede det fransk-engelske samarbejde. I admiralitetet benyttede man lejligheden til at presse på for at opnå en større samordning af de to værnens planer, d. v. s. at få hærledelsen til at gå ind for Fishers tanker. I begyndelsen af september 1905 modtog man i War Office (krigsministeriet) en henvendelse fra admiralitetet med »Proposals for landing a British force on the German Coast.« Den tog i første række sigte på fælles hær-flåde planer for operationer i Østersøen og var tydeligvis inspireret af Fisher selv³⁷.

Henvendelsen gav anledning til en del interne overvejelser i krigsministeriet, hvoraf der til sidst udkrystalliserede sig et negativt svar den 3. oktober³⁸. Det er tydeligt, at man på dette tidlige tidspunkt endnu ikke havde lagt sig fast på, hvilken form støtten til Frankrig burde have (B. E. F. var heller ikke skabt endnu), og at man stod relativt åben over for spørgsmålet om engelske militære aktioner i Østersøen. Uofficielt reagerede man i første omgang ret imødekommende på forespørgslen, men af de afgørende udredninger og af det endelige svar til admiralitetet fremgår, at man i hærministeriet anså en fælles aktion i Østersøen for lidet formålstjenlig. Planerne afvistes.

Baggrunden for War Office' overvejelser findes i et 34 sider langt internt memorandum, der dels indgående gennemgik hele den tyske kystlinie og kystforsvaret, dels vurderede eventuelle engelske operationers indvirkning på den centrale krigsskueplads. Det fremhævedes, at Østersøen langt var at foretrække for Nordsøen som landingsområde for en britisk styrke, men det understregedes samtidig i memorandaet, at det tyske kystforsvar overalt var fortræffeligt. På grund af den tid, det ville tage at

37. *Marder*, s. 386.

38. Sagens akter er samlet i *Defence and Operational Plans (Europe)*, E 2/10 (Description of the North Sea Coast from the mouth of the Elbe to Danish frontier and the Baltic. – Proposals for landing a British Force on the German Coast. – France and England allied.). P. R. O. W. O. 106/46.

mobilisere og transportere en britisk hær på 120.000 mand (det antal, som W. O. maksimalt mente ville kunne være til rådighed), ville Tyskland kunne nå at forberede kystforsvaret effektivt. Men selv om det antoges, at en landing kunne effektueres, ville tyskerne kunne koncentrere numerisk overlegne tropper mod den engelske styrke uden at svække sig på vestfronten. Det betød dels, at den engelske styrke efter al sandsynlighed ville blive slået, dels at den ikke ville kunne yde Frankrig nogen effektiv hjælp. Endvidere bevirkede tidsfaktoren, at krigen sandsynligvis ville være afgjort ved sammenstødene mellem de franske og tyske hære, inden den engelske styrke var blevet landsat. I stedet anbefaledes indsats på vestfronten, hvor man mente, at de 120.000 britiske tropper netop ville kunne gøre udslaget og sikre en, fra et britisk og fransk synspunkt, hurtig og tilfredsstillende krigsafslutning.

Spørgsmålet om mulige engelske militære aktioner blev imidlertid på denne tid også diskuteret på højere plan, og her stillede man sig foreløbig langt fra afvisende over for operationer i Østersøen. I et mindre militært udvalg under C. I. D. diskuteredes problemerne i december og januar 1905-06, og man var her enige om, at nok ville en britisk indsats på vestfronten være at foretrække ved en krigs begyndelse, men om Østersøen hed det i konklusionen:

“As regards the Baltic, the best place for a landing appeared to be the Island of Rugen . . . A force could be landed here without difficulties under the protection of the fleet, and could be withdrawn if required. The occupation of this island would not in itself suffice to hamper German operations at the outset of war; but, taken in conjunction with the sustained menace to the Baltic seaboard, the moral effect might be expected to be considerable. Moreover the establishment of a strong pied à terre at this point might at a later stage be utilized for the advance of a combined Anglo-French army”³⁹.

Ifølge udvalget kunne Østersøen altså på to måder tænkes at komme ind i billedet – straks ved en krigs begyndelse i forbindelse med etablering af et mindre britisk brohoved på øen Rügen som trussel mod den tyske Østersøkyst, og i en senere fase i forbindelse med landsætning af en større fransk-englisk styrke, der skulle true selve Berlin. Udvalget ønskede, at admiralitetet nærmere skulle undersøge mulighederne for at opretholde en britisk flådestyrke i Østersøen om vinteren, specielt med henblik på forbindelsesvejene gennem bælteerne⁴⁰.

39. C. I. D., Notes of a Conference held at Whitehall Gardens, s. 5. P. R. O. Cab. 38/11.

40. I januar 1906 besluttede C. I. D. faktisk at støtte Frankrig på vestfronten, hvis England skulle blive tvunget ind i en fransk-tysk krig. Men admiralitetet

Problemerne omkring Østersøen som krigsskueplads var blevet aktualiseret for de engelske militære planlæggere, og selv om man på ingen måde lagde sig fast på bestemte aktioner i dette område, blev Danmarks stilling ved indfartsvejene nu genstand for større opmærksomhed.

3. Danmarks stilling i hær-flåde debatten 1907-08

Fra årene 1907-08 – mens den danske forsvarsdebat var på sit højeste – finder man i både admiralitetets og krigsministeriets arkiver et righoldigt materiale til belysning af problemstillingen omkring en kommende tysk-engelsk krig set fra et britisk militært synspunkt. Hvorledes engelske interesser mere nøjagtigt gjorde sig gældende i det danske område kom bl. a. frem under den meningsudveksling, der i disse år fandt sted om specielt Englands militære muligheder på Sjælland.

Debatten begyndte i War Office, hvor man i august 1907 udarbejdede et 8-siders memorandum om »The position of Denmark and the entrances to the Baltic«⁴¹. Heri regnede man med, at Danmark straks ved en krigs begyndelse ville blive besat af Tyskland med 350.000 mand. Spørgsmålet for War Office blev da, hvilke militære interesser, der kunne begrunde en intervention fra engelsk side. Implicit opereredes med to mulige mål: afskæring og tilintetgørelse af en tysk styrke på en dansk ø, sikring af den frie passage til Østersøen. Det første måls opfyldelse var ganske åbenbart afhængigt af det sidstes opfyldelse, og man bad da admiralitetet om oplysninger vedrørende følgende 3 punkter:

- “(1). Whether the Admiralty consider the closing of the channels into the Baltic by Germany probable.
- (2). If in that case any attempt to reopen the Baltic would be made.
- (3). Whether military assistance is likely to be required for such a purpose and what direction this would take.”

I admiralitetet svarede man bekræftende på alle tre spørgsmål. I skrivelsen af 16. december 1907 hed det om de danske bæltter:

“There is no doubt as to the importance of these channels, and of the wish of Germany to keep them closed if possible. At the same time it must be remembered that Great Britain cannot acquiesce in any arrangement which will debar her from having free access to the Baltic at all times. This may

nægtede at medvirke (*Marder*, s. 119). Om den videre udvikling i denne side af konflikten, se nedenfor s. 531.

41. *Defence and Operational Plans (Europe)*, E 2/14 (The position of Denmark and the entrances to the Baltic in the event of a war between England and Germany). P. R. O. W. O. 106/46. Også admiralitetets svar findes i denne pakke.

entail active interference in Denmark at an early period of the war. It is in fact a repetition of the conditions of a century ago.

The operations which most probably have to be undertaken would be *the occupation of the island of Zealand*, and for this purpose military assistance would be required. That the operations would be hazardous there is no doubt, but the possible strategical advantages would be very great, and would in all probability justify the risk."

Man lægger her mærke til den stærke fremhævelse af traditionelle engelske interesser i Østersøen. Over for War Office søgte admiralitetet generelt at rette opmærksomheden mod Østersøområdet. Nedenfor (s. 518 ff.) skal det påvises, hvilken dobbeltrolle Østersøen spillede i flådens interesseafvejning.

Hvad angår det landmilitære mål – angrebet på en tysk styrke i Danmark – påpegede man i admiralitetet nødvendigheden af en besættelse af Sjælland. Fremhævelsen af netop Sjællands betydning stemmer godt overens med de overvejelser, man tidligere på året havde gjort sig i admiralitetet i forbindelse med udarbejdelse af krigsplaner⁴². Her opererede man med 3 mulige krigsmål mod Tyskland: Handelsflåden – enten i form af »commercial warfare« (Plan (A)) eller i form af havneblokade (Plan (B)), tyske kyster (Plan (C)), tysk hær i Danmark (Plan (D)). Den sidste plan byggede lige som hærens memorandum på den formodning, at Tyskland straks ved en krigs udbrud ville forsøge at sætte sig fast i Danmark. Mens tyskerne let ville kunne forsvare Fyn fra Jylland, ville de på Sjælland være afhængige af de søværts forbindelseslinier fra moderlandet, og en styrke her ville derfor være sårbar over for engelske angreb. Men de engelske muligheder for at slå tyskerne på Sjælland afhang i vid udstrækning af Danmarks holdning. Stillede danskerne sig venligt over for Tyskland, havde England kun mulighed for at iværksætte en handelsblokade af Sjælland, men hvis danskerne derimod modsatte sig den tyske besættelse, kunne England ved landsættelse af en hær tvinge tyskerne til overgivelse. Sejrøbugten blev foreslået som landingsplads.

Plan (D) var så langt fra en fuldt udarbejdet plan. Der var ingen diskussion af transportproblemerne, og de nøjere forhold omkring forsvaret af Sjælland og den danske indsats blev ikke taget op. Men »planen« var udtryk for, at en britisk aktion mod Sjælland under visse omstændigheder ansås for en realistisk mulighed. I svaret til War Office af december 1907 blev der givet udtryk for en lignende positiv vurdering.

Sjællands-spørgsmålet kom nu til at stå i centrum for en livlig menings-

42. *War Plans 1907-1911*, Part I, Plan (A)-(D).

udveksling mellem de to værn. I begyndelsen af 1908 følte man sig i admiralitetet tilskyndet til at beskæftige sig mere indgående med denne problematik, og fra april foreligger en 19 sider lang redegørelse med titlen »Military Expedition to Zealand in Support of the Danes against German Invasion«⁴³. Man tog her spørgsmålet om betingelserne for en sådan ekspeditions succes og de mulige fordele, der var forbundet med den, op til mere detaljeret drøftelse.

Der opereredes med forskellige situationer alt efter udgangspositionen for englænderne ved ankomsten til de danske farvande. I det første tilfælde (case I) var kun Nordjylland, København og det nordlige Sjælland endnu på danske hænder, og vanskelighederne for engelsk fremrykning både til vands og til lands understregedes meget kraftigt. Således ville englænderne i første omgang ikke kunne gøre sig håb om at trænge ind i Østersøen. I det hele var udsigterne for en heldig gennemførelse ikke store. I det andet tilfælde (case II) ydede Danmark større modstand, og tyskerne nåede ikke gennem bælteerne, før englænderne kom. Engelsk beherskelse af Sund og Bælter ville gøre udslaget og give England afgørende fordele med henblik på den videre krigsførelse. Om det danske forsvars rolle hed det:

“The situation assumed in this case is obviously impossible unless Denmark brings her defences up to modern requirements.

Nevertheless the case is interesting as showing what enormous advantages we should gain over the Germans were it possible to induce the Danes to take the necessary steps for their own defence, and how simple the dispatch of a military force in their support would be. It could land almost anywhere in Zealand, and the German troops already on that island cut off from their own country, would soon have to surrender.”

Styrken af det danske forsvar – og ikke kun den danske holdning – syntes altså at spille en helt afgørende rolle for, om en hjælpeaktion ville kunne lykkes. De konkrete ønsker om forbedringer knyttede sig til forsvaret af Store og Lille Bælt og først i anden række til København.

Denne redegørelse og de forudsætninger den byggede på gav anledning til en meget kraftig kritik i War Office⁴⁴. To hovedsynspunkter blev her gjort gældende: 1) England har ingen mulighed for at slå Tyskland på

43. Redegørelsen er udarbejdet af War College, hvortil N. I. D. (Naval Intelligence Department) sendte sager til undersøgelse – (jvf. *Marder* s. 33) – *ibid.*

44. *Defence and Operational Plans (Europe)*, E 2/15 (The position of Denmark regarding proposed attack on Zealand), P. R. O. W. O. 106/46 og E 2/16 (Proposed military expedition to Zealand), W. O. 106/47 A. D. M. O.'s notat findes i den sidste pakke.

Sjælland, 2) England har ikke interesse i at besætte Sjælland, derimod kun i at støtte flåden i selve bæltpassagen.

Hærens synspunkter ridsedes klarest op i et notat fra D. M. O. (Director of Military Operations) af 5. august 1908. Case I ansås for »hopeless from the start«, idet englænderne ingen mulighed havde for at genere den tyske »Line of Command«, hvorfor de tyske tropper på Sjælland til stadighed ville kunne forblive overlegne. Case II afvist som utopisk – englænderne ville aldrig kunne nå Store Bælt før tyskerne. Det danske forsvars styrke ville således ingen betydning få. Videre kritiseredes redegørelsen for en fejlagtig forudsætning om, at tyskerne var tvunget til at invadere Danmark for at opnå herredømme over Sund og Bælter. Director of Military Operations skrev herom:

“A German threat to Denmark that if she interfered she would lose her little Navy should surely be sufficient. I do not think that in any case Denmark would take active action against Germany: subsequent reprisals would be so unpleasant.”

Han præciserede derefter i hvilken retning krigsministeriets ønsker gik i hele dette spørgsmål:

“What we, the War Office, want to know from the Admiralty is how, in case of war with Germany, we could best assist the Navy either in holding the shores of the Great Belt, or how in any other way, we could make ourselves most offensive to Germany. The question as to how we could help Denmark against Germany is a different matter altogether.”

Den strategi, han anbefalede, gik ud på indirekte at svække tyskerne i Østersøen, enten ved at lokke dem ud gennem bælterne til et slag i Kattegat eller ved at tvinge dem til at sende dele af Østersøflåden til Nordsøen gennem Kielerkanalen. Først herefter kunne en militær ekspedition komme på tale med det formål at åbne bælterne. Han forestillede sig en mulig engelsk besættelse af strategisk vigtige punkter som Korsør, Nyborg og Sprogø, eventuelt kombineret med afsendelse af en større engelsk styrke ind i Østersøen, for som han skrev: »... the moral effect of a large number of British military transports in the Baltic – destination unknown – might be considerable.«

Hær og flåde havde således tilsyneladende ret afvigende opfattelser af både mål og muligheder, når det gjaldt engelske operationer på dansk område. Men det skal nu forsøges at sammenholde denne meningsudveksling omkring Sjællands-spørgsmålet med admiralitetets Østersøstrategi set i en videre militærstrategisk sammenhæng. Den hidtil re-

fererede diskussion har i alt væsentligt indskrænket sig til de mere lokal-strategiske overvejelser.

En illustration af, at admiralitetets stærke interesse for de sjællandske problemer hang sammen med den grundlæggende strategiske konception, har man i en skrivelse af 19. oktober 1908, »Expedition against Zealand«, der er skrevet af D. N. I. (Director of Naval Intelligence) som svar på War Office' ovennævnte kritik⁴⁵. Første del af svaret har følgende ordlyd:

“There seems no doubt that if Great Britain is engaged in a *single-handed war with Germany*, there will be no necessity for us to attempt to force our way into the Baltic, except perhaps at a late period of the war, and after a decision has been arrived at with the German Fleet. Germany also would have no excuse for attacking Denmark, or even for occupying, or obstructing, the free passage of the Belts. If she were to attempt to do this, she would run the risk of bringing in other enemies, particularly *Russia, who could not stand by and see with equanimity a German occupation of the only waterways leading to her ports*. We may therefore make the assumption that Germany will not have the whole of her military resources free to operate against Denmark.

The most likely contingency that would induce us to undertake any operations in these waters would be if we were engaged as *the ally of France*, and, in this case, it would probably be necessary for us to run risks which would be quite unjustifiable if we were acting solely on our own account. It might be very important to keep the passage open to the German Baltic coasts, so as to force her to provide for their defence, and so prevent a certain proportion of her forces, at any rate, from being despatched to the French frontier. What that proportion would be is a matter which only the G. S. can say, but, with these coasts open and exposed to an attack anywhere, *it would probably necessitate a larger force being held inactive than any that we could hope to hold when acting in other directions*.

The naval difficulties are very great, as has been shown in the paper already communicated, but, at the same time, the situation will have to be faced, and we must try to find some way of minimizing these difficulties as much as possible.” (mine udh.).

Hertil er for det første at bemærke, at der i D. N. I.'s svar ikke specifikt refereredes til Sjælland på trods af, at skrivelser var et led i meningsudvekslingen om dette emne. I svarets sidste del taltes der ligesom i D. M. O.'s notat om besættelse af linien Korsør, Sprogø, Nyborg. Det kunne tyde på, at Sjællands-debatten for admiralitetet også tjente til at understrege mere generelle synspunkter.

Afgørende for selve tankegangen i Director of Naval Intelligence'

45. *ibid.*, E/2/16.

skrivelse er sondringen mellem en isoleret tysk-englisk og en mere omfattende europæisk storkrig, hvor England har fastlandsallierede. Kun i det sidste tilfælde kunne en eventuel engelsk ekspedition komme på tale, og den ville da – hvis heldigt gennemført – tjene det formål, at tvinge tyskerne til at holde store styrker i beredskab på Østersøfronten. For D. N. I. var det vigtigt at understrege, at spørgsmålene omkring de danske farvande slet ikke ville blive aktuelle i tilfælde af en isoleret krig. Dels var der for England under en sådan krig – bortset fra den sidste fase – slet intet formål med en indtrængen i Østersøen, dels ville Tyskland af frygt for komplikationer næppe forsøge at spærre passagevejene. Denne argumentation ledte D. N. I. til en marginalopfattelse vedrørende Danmarks stilling under en europæisk krig. Specielt på grund af de russiske interesser ville Tyskland kun kunne afsætte begrænsede styrker til et angreb på Danmark. En engelsk Sjællands-ekspeditions succes under en generel europæisk krig blev hermed sandsynliggjort ⁴⁶.

En lignende understregning af sondringen mellem de forskellige krigssituationer findes i admiralitetets overvejelser vedrørende de generelle krigsplaner fra sommeren 1908. I en isoleret tysk-englisk konflikt blev Danmarks og Østersøens betydning for England anset for ganske underordnet, og man gik endda så vidt som at advare mod en dansk eller engelsk indgriben over for en tysk krænkelse af dansk neutralitet.

Den opfattelse, som i krigsplanerne gøres gældende om Danmarks militærgeografiske placering, fremgår meget godt af nedenstående uddrag af »War Plan. Germany. W. 1.« fra maj 1908, der vedrører den begrænsede tysk-engliske krig. Heri omtales Danmark som en lille, svag stat, der ikke er i stand til at forsvare sig selv og heller ikke vil kunne undgå at blive inddraget i en krig mellem England og Tyskland. De nyligt afsluttede Østersøkonventioner vil derfor heller ikke få nogen betydning. Herefter hed det:

“If in a war between England and Germany, Denmark professes herself unable to do more than protest against belligerent operations in her territorial waters, Germany, from her proximity to them, may be in command of them before we can prevent her.

On the other hand, if Denmark attempts armed intervention, Germany

46. Den optimistiske vurdering af Danmarks muligheder for at undgå at blive inddraget i en tysk-englisk krig er det svært at spore andetsteds. Også inden for admiralitetet synes den modsatte opfattelse ellers at være fremherskende. Men Danmarks stilling i sig selv er sjældent i centrum for interessen. Mere væsentligt er det at påpege, i hvilken sammenhæng en sådan argumentation fremføres. Det sker her for at understrege det skarpe skel, der hævdes at være mellem Danmarks strategiske betydning i de to krigssituationer.

will secure them by invading Denmark, and will thus be more firmly in possession than in the first case.

Crediting the Germans, as we must, with a full appreciation of the advantages which will accrue to them in virtue of their being first in the field, and the corresponding disadvantages to England which will result from German occupation of these waters, we must be prepared to find, on the outbreak of war, that our enemy has taken full advantage of his proximity to the Baltic entrances, and that he has taken steps to prevent our passage through them.

The great tactical and strategical advantages which Germany would enjoy if her naval forces were in possession of the Belts have already been emphasized in our paper dealing with the dispatch of an expeditionary force to Zealand in support of the Danes against invasion by Germany, and it is unnecessary to enlarge on them again, but further contemplation of them convinces us that any attempt to force our way into the Baltic would be a strategical error.

The only conceivable case in which it would be advisable might occur in the event of *general European war*, when we might feel compelled to threaten the German Baltic coasts in order to lessen the military pressure upon our allies" 47 (mine udh.).

Igen har man afvisningen af engelske muligheder for indtrængen i Østersøen i tilfælde af en krig mellem kun England og Tyskland. Det fremgår også af citatet, hvilken afgørende rolle for Østersøstrategien hensynet til Englands allierede, først og fremmest Frankrig, i givet fald spiller. Men endvidere fremgår det, at man i krigsplanen – i modsætning til redegørelsen for Sjællands-ekspeditionen – ikke nærede nogen illusioner om mulighederne for at forsvare det danske område under et tysk angreb. Det danske forsvar tillagdes ikke nogen selvstændig rolle. Tyskland og ikke Danmark måtte anses for at være den faktiske herre over indsejlingen til Østersøen 48. Dette var en følge af Danmarks svaghed og strategisk udsatte beliggenhed. Men heraf fulgte endvidere, at det fra et engelsk synspunkt kun ville være værre, hvis Danmark forsøgte at modsætte sig en tysk neutralitetskrænkelse i bæltområderne. I så fald ville Danmark blive besat, og Tysklands magtposition i de danske farvande ville blive endnu kraftigere cementeret.

En sådan cementering af tysk kontrol med Danmark kunne ikke være i engelsk interesse, specielt ikke da man også i krigsplanen holdt mulig-

47. *War Plans 1907–1911*, War Plan. Germany W. 1., Ch. I – Introductory, s. 3–4.

48. Spørgsmålet om Danmarks stilling som dørvogter ved indgangen til Østersøen spillede en stor rolle i den danske forsvarsdebat. Om P. Munchs opfattelse, se Ole Karup Pedersen; *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik* (1970) s. 426–29. Se i øvrigt nedenfor s. 528.

heden for engelske aktioner i det danske område åbent i tilfælde af, at en tysk–engelsk krig skulle udvikle sig til et generelt europæisk opgør. I admiralitetets planer vedrørende søstrategien i en krig med Frankrig som allieret var man inde på tilsvarende tanker om det hensigtsmæssige i engelsk tilbageholdenhed som det eneste middel til at begrænse tysk krænkelse af dansk neutralitet. Om Danmarks holdning og engelske reaktioner over for Danmark i begyndelsen af en sådan krig hed det i War Plan W. 3 fra juli 1908 bl. a.:

“Short of the actual hostility of Denmark, the worst situation we have to contemplate is the possibility of the Danish Government adopting the policy of attempting to “run with the hare and hunt with the hounds.” She may protest mildly against any infringement of her neutrality by Germany, but confess herself unable to take any active measure to prevent it. On the other hand, if we take her to task on the subject, it may only make matters worse for us, and throw her into the arms of Germany”⁴⁹ (min udh.).

Det er i øvrigt værd at bemærke, at der i denne krigsplan igen opereredes med alternative muligheder alt efter, hvorledes Danmark ville stille sig ved krigsudbruddet. Stillede Danmark sig fjendtligt over for England, måtte alt håb om indfald i Østersøen opgives. Men både i tilfælde af en neutral holdning, der ansås for mest sandsynlig, eller hvis Danmark stillede sig på Englands side, argumenteredes der for, at en engelsk aktion med held ville kunne gennemføres. Der var dog ikke som i forbindelse med Sjællands-ekspeditionen tale om at støtte sig på det danske militærs styrke. Det var igen Danmarks holdning – og ikke så meget dets forsvar – der var afgørende. Det umiddelbare formål for en engelsk aktion var hverken at hindre en tysk besættelse eller afskære en tysk hær i Danmark. Den engelske landsætning tænkte at foregå på Fyn og ikke på Sjælland og sigtede direkte på kontrol med bæltpassagen.

Men helt bortset fra Danmarks holdning fremhævedes det i War Plan W. 3, hvilken afgørende betydning de allierede ville få for Englands muligheder i Østersøområdet. For det første nævntes tidsfaktoren. På grund af krigen på vestfronten ville Tyskland være forhindret i straks efter krigsudbruddet at sende tropper til Danmark. Hvis den danske regering var villig til at samarbejde med England, ville den militære situation efter krigens udbrud iflg. admiralitetets plan tegne sig på følgende måde, idet det antoges, at den engelske hovedflåde da straks ville blive sendt mod Østersøen:

49. *War Plans 1907–1911*, War Plan. Germany W. 3., Part II, Ch. I – Introductory, s. 5.

“The object of the German Fleet will be to delay the British until the German troops are ready, and our object must be to scatter the German Fleet and clear the way for British troops to be thrown into the Island of Fyen.

With the French Army engaging their attention on the Franco-German frontier, the Germans could not mobilize troops for an advance in Denmark under ten days, and it is during this period that the British Fleet must take advantage of its opportunity”⁵⁰.

Med tyske tropper ti dage forsinkede ville England have en måske afgørende fordel på dansk territorium. Men en mindst lige så væsentlig faktor var Ruslands eventuelle indgriben i krigen på fransk-englisk side. Ruslands forholdsvist svage sømilitære stilling omtaltes. Men marginalt ville den russiske flåde kunne få stor betydning i Østersøen:

“Nevertheless, even with her existing naval forces in the Baltic, *Russia's assistance might make all the difference to us between obtaining access to the Baltic or not.* If the Russian Baltic Fleet and flotillas could entice German naval forces from the Great Belt only for a short time, or attack them in rear, while the British Fleet advances against them, Germany's position in the Baltic would be lost. Of course, Denmark would necessarily be involved, but she can hardly expect to escape a general European conflagration”⁵¹. (min udh.)

Med alle disse argumenter søgte admiralitetet at understøtte det synspunkt, at amfibiekrigsførelse i Østersøområdet var mulig, og de opstillede krigsplaner kan da meget vel ses i sammenhæng med det grundlæggende modsætningsforhold mellem de to værn. Ikke mindst i slutningen af redegørelsen for War Plan W. 3 afsløres en sådan sammenhæng. Her hed det, at hvis Danmark stillede sig positivt over for englænderne, burde alle engelske tropper sendes til Danmark og ingen til støtte for Frankrig på vestfronten. Og i de afsluttende konklusioner fremhævedes amfibiestrategien:

“... whatever the Danish and Russian attitudes may be, *a strong military force, distinct from the troops intended for the reinforcement of the French Army,* must be mobilized in England immediately on the outbreak of war, or before that if possible. The troops must be embarked and held in readiness for any oversea operation that suits the circumstances”⁵². (min udh.)

Når der til tider i admiralitetets overvejelser kunne komme noget nærmest ulogisk ind i argumentationen vedrørende engelske militære mulighe-

50. *ibid.*, s. 9-10.

51. *ibid.*, Part I, Ch. I – Introductory, s. 5.

52. *ibid.*, Part II, Ch. I – Introductory, s. 12.

der i det danske område, hang det bl. a. sammen med denne stærke interesse for at understrege den grundlæggende strategiske konception og sammenhængende hermed ønsket om så skarpt som muligt at skelne mellem de to krigssituationer, hvor England henholdsvis stod alene, og hvor det havde allierede på fastlandet. Vurderingen af Danmarks strategiske betydning blev da afgørende påvirket af »uvedkommende« hensyn, der i sidste ende kan spores tilbage til admiralitetets egne organisationsinteresser.

Med udgangspunkt i de to krigssituationer kan man da fra det materiale, der foreligger om engelske militære overvejelser i årene 1907–08 konkludere, at *admiralitetet* i tilfælde af en isoleret tysk–engelsk krig anså Danmarks stilling for håbløs, og at en engelsk støtteaktion dels ikke ville være mulig, dels ikke ville være påkrævet ud fra Englands egne strategiske interesser. Hvis krigen derimod også involverede Frankrig og evt. Rusland, ville England have en interesse i at forcere de danske bælder, og en engelsk militær aktion med henblik herpå ville, på grund af tyske handicaps ved at have Frankrig og muligvis også Rusland som fjender, have gode udsigter til at lykkes. Her ville det dog spille en rolle, hvilken holdning den danske regering indtog over for de krigsførende. Kun i tilfælde af åbent fjendskab fra dansk side ville englænderne blive tvunget til at opgive Østersøstrategien. Selve omfanget af det danske forsvar var af underordnet betydning.

For *War Office* stillede situationen sig nærmest lige modsat. Med Frankrig som allieret udelukkede man på forhånd, at Østersøområdet og herunder Danmark kunne få nogen væsentlig strategisk betydning for England. England måtte da koncentrere hele sin forsvarsindsats omkring hjælpen til Frankrig på vestfronten, og hertil krævedes også flådens assistance. Kun i forbindelse med en isoleret tysk–engelsk krig så man i krigsministeriet nogen mulighed for, at dansk territorium kunne få interesse for England. Krigen ville i så fald blive af ren maritim karakter, og det afhang da af admiralitetets bedømmelse, om hæren eventuelt skulle assistere ved besættelse af strategiske punkter ved indsejlingen til Østersøen. Da admiralitetet under en krig begrænset til England og Tyskland ikke fandt det hensigtsmæssigt at forsøge et indfald i Østersøen, kan man sige, at Danmark under alle omstændigheder ud fra hærens synspunkt ville komme til at udgøre et marginalt område, der ikke ville blive inddraget i de egentlige krigsbegivenheder.

Det skal nu undersøges, hvorledes striden mellem de to værn manifesterede sig i forbindelse med fastlæggelsen af den samlede engelske krigsstrategi i årene 1908–11, hvorledes striden »afgjordes«, og hvilke

konklusioner det er muligt at drage heraf vedrørende den plads, Østersøen og dansk område kom til at indtage i Englands alliancestrategi i de sidste år før 1. verdenskrigs udbrud.

4. Politisk afklaring 1908–11

De uoverensstemmelser – med udløbere i Østersøproblematikken – der eksisterede mellem hær og flåde, angik på ingen måde uvæsentlige spørgsmål, selv når de ses i relation til fastlæggelsen af den generelle engelske udenrigspolitiske kurs i tiden op til 1. verdenskrig. For det første vedrørte de et fundamentalt militærstrategisk valg, der i sig selv var et stykke udenrigspolitik, al den stund en militærstrategi altid til en vis grad vil være en afspejling af bestemte relationer staterne imellem. Men for det andet, og mere konkret, var de nævnte uoverensstemmelser nøje forbundne med overvejelser vedrørende et afgørende sporskifte i engelsk udenrigspolitik. Skulle England allerede i fredstid lade sig binde til at støtte en bestemt stormagt på fastlandet i krigstilfælde? Noget sådant ville være ikke mindre end et grundlæggende brud med den udenrigspolitiske tradition.

Når man tager disse udenrigspolitiske implikationer i betragtning, virker det måske umiddelbart ejendommeligt, at uoverensstemmelserne mellem de to værn uden nævneværdig indblanding ovenfra fik lov at henstå uafklarede i længere tid, samt at striden knap nok på noget tidspunkt kan siges at være blevet endelig afgjort. Når det gik sådan, hang det imidlertid bl. a. sammen med de betingelser, hvorunder datidens engelske udenrigspolitik blev til. I det følgende skal kort omtales et par af de forhold, der stillede sig hindrende for en klar politisk standpunkttagen enten til fordel for hærens eller til fordel for flådens synspunkter.

For det første kan der være grund til at understrege det generelle forhold, at den militære sagkundskab dengang indtog en helt anden plads i den udenrigspolitiske beslutningsproces, end den normalt gør i vore dage. I England var der måske ikke – som tilfældet var i Tyskland – tale om, at militæret organisatorisk indtog en særlig stærk magtposition inden for det politiske system. Snarere herskede der en anden opfattelse af, hvad der var militære, og hvad der var politiske spørgsmål, end den vi kender i dag. Selv militære anliggender af forholdsvis stor rækkevidde kom sjældent op til »politisk« afgørelse, idet de i vid udstrækning betragtedes som tekniske spørgsmål, som de professionelle embedsmænd kunne tage sig af. Netop fastlæggelsen af den militære strategi – selv om den var af nok så grundlæggende karakter – betragtedes som et sådant teknisk spørgsmål, der egnede sig til løsning ad professionel vej.

Også for det militære område havde det betydning, at demokratiseringsprocessen endnu ikke havde nået udenrigspolitikken.

Forholdet mellem den militære sagkundskab og den politiske ledelse havde indflydelse på de institutionelle rammer, inden for hvilke den strategiske planlægning foregik. Som øverste organ for forsvarsplanlægningen havde man i 1904 skabt den flere gange omtalte Committee of Imperial Defence, C. I. D. – et regeringsudvalg, hvor også repræsentanter for værnene sad som medlemmer. Denne komité fungerede imidlertid i begyndelsen slet ikke efter hensigten. Man opnåede hverken den koordination mellem den politiske og den militære ledelse eller mellem de to værn indbyrdes, der var tilstræbt ved udvalgets nedsættelse. Om C. I. D.'s første år har en amerikansk forsker bemærket:

“While the Committee of Imperial Defence brought the professional leaders into organized relation with the statesmen, the experts appeared as *individual* advisers on problems connected with their services, and not as members of a *collective* military advisory organ encompassing *both* services. This left strategic plans somewhat compartmented”⁵³. (forf. udh.)

Det var sjældent, at værnenes krigsplaner blev bragt frem til diskussion i dette forum, og det var derfor også sjældent, at der var lejlighed til at opnå en udligning af synspunkter. En medvirkende faktor var den herskende utilbøjelighed – især inden for admiralitetets ledelse – til at kommunikere krigsplanerne videre, og det gjaldt både opad og nedad. Hvor lidt kontrol, der fra C. I. D.'s side havde været med udarbejdelsen af admiralitetets krigsplaner, fremgår af situationen i forbindelse med Agadir-krisen i 1911, hvorom Marder skriver:

“The Cabinet was shocked and amazed to find, during Wilson's absence, that the Admiralty could produce no war plan for the Navy. It was so secret that only the First Sea Lord knew what it was! It was locked up in his own brain, though one story has it that it was scratched out on a single sheet of paper locked up in a safe to which only he had the key.”

Videre hedder det om Fisher og Wilson:

“They believed that war plans must be prepared in the greatest secrecy by the First Sea Lord alone, kept to himself, lest there be a leak, and divulged to the Army only on the outbreak of war”⁵⁴.

I sine memoirer skriver Fisher, at kun han selv og Sir Arthur Wilson kendte flådeplanerne, mens han var First Sea Lord.

53. Citeret efter Marder, s. 384. Se i øvrigt hos Guinn, *op. cit.*, s. 22–25.

54. S. 244 og s. 247.

Fishers og Wilsons ønske om så vidt muligt at hemmeligholde krigsplanerne afspejledes både i deres modstand mod enhver form for samarbejde med franskmændene og i deres modstand mod skabelsen af en effektiv planlæggende stab inden for admiralitetet. Efter pres udefra var der i 1909 blevet skabt et »Navy War Council«, der skulle tage sig af strategiske problemer, herunder krigsplaner. Men det nye organ blev syltet af både Fisher og Wilson, der ikke ville lade sig påtvinge organisationsformer, som de mente kun hørte hjemme i War Office. Først efter Wilsons afgang i 1912 og Churchills overtagelse af marineministerposten blev disse forhold ændret. Navy War Council nedlagdes, og i stedet oprettedes »Admiralty War Staff« med henblik på den strategiske planlægning. Nogen virkelig forbedring var der dog i de første år ikke tale om, idet man havde problemer med at finde tilstrækkelig kvalificerede folk til at bemande den nye stab.

Hvad angår samarbejdet med Frankrig kan man konstatere en lignende udvikling. I hele perioden 1905–11 viste admiralitetet sig uvillig til at udarbejde planer for en fælles fransk–engelsk krigsindsats, selv om behovet herfor adskillige gange trængte sig på; således allerede under Marokko-krisen i 1905–06. Visse indledende drøftelser med franske flådemyndigheder blev et par gange påbegyndt, men det kom aldrig til nogen virkelig udveksling af krigsplaner med henblik på koordination af søstrategien. Først i 1912 kunne samtalerne for alvor begynde, og det kom da ret hurtigt til en omfattende fransk–engelsk flådeoverenskomst.

Netop spørgsmålet om et eventuelt militært samarbejde med Frankrig gjorde i øvrigt forholdet mellem de militære og de politiske myndigheder og forholdet mellem de to værn indbyrdes i særlig grad indviklet. Politisk var man i konkrete situationer nok villig til at gå ind for militær bistand til Frankrig, men regeringen veg tilbage for et mere varigt engagement, der let kunne blive resultatet af en detaljeret fælles krigsplanlægning. Derfor kunne der på politisk hold opstå en konflikt mellem en militærstrategisk og en udenrigspolitisk opfattelse, forstået på den måde, at en støtte til fordel for hærens synspunkt ikke let lod sig forene med en fortsat opretholdelse af den udenrigspolitiske handlefrihed. Dette dilemma kan have været en medvirkende årsag til kabinettets og C. I. D.'s passivitet vedrørende de strategiske problemer og forskubbelsen af ansvaret til de militære myndigheder. Karakteristisk er således premierminister Asquiths holdning i 1911, da han – samtidig med at forsikre om sin modstand mod hærens synspunkter – gennemførte netop den reorganisering i kabinettet og den militære topledelse, der sikrede udarbejdelsen af

planer i overensstemmelse med hærens ønsker⁵⁵. Resultatet var, at selv om hærens opfattelse sejrede på det militærstrategiske plan, dækkede denne sejr nærmest kun over rådvildhed på det politiske plan. Om en virkelig afgørelse i striden mellem de to værn kunne der derfor ikke blive tale, højst om en afgørelse imod flådens planer.

I efteråret 1908 nedsattes under C. I. D. en underkomité med premierministeren som formand og med en halv snes repræsentanter for hær og flåde som medlemmer⁵⁶. Komiteens opgave var at undersøge forskellige krigssituationer, hvor den britiske hær kunne tænkes at blive inddraget. I referaterne fra komiteens møder og i de tillæg til rapporten, som War Office og admiralitetet lod udarbejde, afspejles de grundlæggende uoverensstemmelser mellem hær og flåde, og man genfinder her i det store og hele de samme synspunkter, som tidligere er blevet konstateret på lavere plan. Alligevel kan der være grund til at opholde sig ved subkomiteens redegørelser. Dels sker der her visse interessante modifikationer i værnernes opfattelse, dels er der tale om synspunkter, der peger frem mod en foreløbig afklaring af konflikten.

Fra hæren foreligger to memoranda af interesse i denne sammenhæng, nemlig Appendix IV om »Possible sphere of Action for the British Army« og Appendix XI: »The position of Denmark in the Event of an Anglo-German War«⁵⁷. I det første blev alternativet mellem vestfronten og Østersøen igen stillet op, og man afviste helt klart Østersøen og den tyske Nordsøkyst som operationsområde for den britiske hær. Derimod havde man i generalstaben allerede udarbejdet en foreløbig plan for direkte støtte til Frankrig. Man påtænkte her en hurtig mobilisering af 4 divisioner + 1 kavalleridivision til øjeblikkelig transport over Kanalen. Af forsigtighedsgrunde og fordi man ikke havde tilstrækkelige informationer om de franske mobiliseringsplaner, var planen endnu ikke blevet udarbejdet i detaljer. Det blev antydnet, at den politiske beslutning stadig manglede:

“Should His Majesty’s Government decide *at any time* to render such assistance to France as is here contemplated, it would thereupon become necessary to ask for this information, and to decide in consultation with the French General Staff upon the task to be assigned to the British Commander-in-chief.”
(min udh.)

55. *ibid.*, s. 248 ff.

56. *C. I. D. subcommittee*. Reports and Proceedings of a Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence appointed by the Prime Minister to consider the Military Needs of the Empire. P. R. O. Cab. 16/5. For kommissorium og selve den endelige rapport (jvf. nedenfor s. 530) *C. I. D. 1909*, Cab. 38/15.

57. *C. I. D.* Paper E-3 og E-10.

Fra hærens side ønskede man stærkt, at man i det mindste besluttede sig for, at det – på et eller andet tidspunkt – kunne blive nødvendigt at sende engelske styrker over kanalen. Var en sådan beslutning først truffet, kunne man gå i gang med den konkrete planlægning med franskmændene. Subkomiteens rapport var i realiteten udtryk for netop denne beslutning og var således indirekte med til at binde regeringen også i mere konkrete situationer, jvf. i øvrigt nedenfor.

Hærens andet memorandum fra februar 1909 placerede klart Danmark inden for tysk interessesfære. Udgangspunktet for argumentationen var en præcisering af Danmarks stilling ved indsejlingen til Øresund:

“The geographical situation of Denmark places her in a position to control the entrances to the Baltic, but *Denmark no longer claims to exercise any such control*, and her naval and military weakness exposes her to the danger of becoming a bone of contention between her more powerful neighbours” (min udh.)

Der var her tale om den samme opfattelse, som tidligere også admiralitetet havde givet udtryk for (jvf. s. 520 n.), nemlig at det ikke længere var Danmark, der besad nøglen til Østersøen – det danske territoriums strategiske vigtighed modsvarede af den danske stats militære afmægtighed. Og denne afmægtighed kunne vel at mærke ikke tilskrives bestemte danske regerings politik, men fulgte af landets lidenhed og dets begrænsede ressourcer. Disse forhold kombineret med de stærke tyske interesser i området bestemte landets militærstrategiske placering mellem Tyskland og England.

Følgende udsnit af den engelske generalstabs hemmelige udredning til kabinetsudvalget kunne næsten lige så vel være skrevet som et indlæg i den netop da højaktuelle danske forsvarsdebat – med en yderst klar stillingtagen til den ene side:

“It seems clear that the desire of the Danes is to preserve an absolute neutrality in the event of war between the United Kingdom and Germany, and it seems equally clear that the large majority of the nation wish to order their defences by land and sea as to enforce respect for their desire. At the same time, the facts must be faced that, whatever their sentiments, the Danes have nothing to gain and everything to lose by opposing Germany, and their defences are not now sufficient to enforce respect for their neutrality on Germany, and that *it is very doubtful if the resources of the nation are great enough to enable them adequately to strengthen their defences*. Once a German force has occupied any important portion of their territory, the Danes would appear to have every reason for trying to prevent their country from becoming the theatre of operations. They have no assurance that British

help will be forthcoming in the hour of need, and it would seem, therefore, that *the United Kingdom would be unwise to count in any way upon Denmark's offering effective resistance to a German attack.*" (mine udh.)

Konklusionen på redegørelsen var i øvrigt, at »no military assistance of any value can be given to the Danes by the United Kingdom«, dvs. at hærens memorandum i realiteten understøttede to helt centrale argumenter i den danske forsvarsdebat: 1) den danske neutralitet kan ikke effektivt forsvares, 2) der kan i krigstilfælde ikke ventes hjælp fra England.

Vender vi nu tilbage til den debat, der primært interesserer her – debatten mellem de to værn i England – kan der være grund til at notere, at hæren i slutningen af sit memorandum igen stillede de tre spørgsmål, der oprindeligt indgik i meningsudvekslingen med admiralitetet (jvf. s. 514). For hæren var både de engelske militære muligheder og de strategiske interesser så begrænsede, at Danmark måtte betragtes som hørende under tysk interesseområde. Man ville dog tage forbehold over for eventuelle vitale marinestrategiske interesser, som flåden kunne påpege. Når det imidlertid aldrig kom til nogen virkelig debat mellem hær og flåde omkring dette vigtige spørgsmål, hang det sammen med den afgørende sondring mellem to krigssituationer, som flåden til stadighed opererede med, og som hæren i denne forbindelse ikke ville anerkende. Det betød, at hær og flåde talte forbi hinanden. Kun i den første krigssituation ville flåden begrænse sig til en marinestrategisk tankegang. På dette plan afviste man engelske interesser i det danske område; men denne tilsyneladende enighed med hæren dækkede kun over en fundamental uenighed i den anden situation. Her understregede flåden de engelske interesser i Østersøen delvis på basis af landmilitære overvejelser, der ganske afvistes af hæren.

Denne manglende overensstemmelse i debattens præmisser giver sig igen til kende, når man vil forsøge at sammenholde admiralitetets memorandum til subkomiteen (Appendix X: »Naval Considerations regarding Military Action in Denmark«) med det tilsvarende fra hæren⁵⁸. I det første genfindes hovedsondringen mellem de to krigssituationer. Men på et afgørende punkt afveg tankegangen dog en del fra den, vi tidligere har kunnet konstatere i redegørelser fra admiralitetet. Mens man vedrørende den isolerede tysk–engelske konflikt klart afviste engelske muligheder for indtrængen i Østersøen og bagatelliserede de engelske krigsmål i området, var man i den anden krigssituation knap så ivrig som før for at understrege de engelske interesser. Nok opstilledes det som et

58. C. I. D. Paper E-8.

vigtigt mål for England at lette presset på sine allierede ved at true tyskerne på Østersøkysten; men man gjorde i memorandaet meget ud af at understrege betingelserne for, at en ekspedition kunne gennemføres med held. En forståelse med danskerne ville være nødvendig. Men vigtigst var måske nok faren for en blotlæggelse af de britiske øer, hvis hele hovedflåden skulle sendes til Østersøen⁵⁹. Man antydede muligheden af at lade den franske flåde foretage Østersøekspeditionen, idet det ikke kunne forsvares at lade andre end englænderne selv sørge for forsvaret af Nordsøen. Men denne mulighed afvistes stort set som både upraktisk og urealistisk. Admiralitetet konkluderede, at yderligere studier vedrørende vanskelighederne ved operationer i Østersøen var ønskelige.

Tilsyneladende var der her tale om en større overensstemmelse mellem flådens og hærens synspunkter. Den kraftige fremhævelse af betingelserne for, at en Østersøekspedition overhovedet burde iværksættes kunne fortolkes som en imødekommelse af hærens strategiske opfattelse. Men i virkeligheden var der nok snarere tale om, at man i polemikken med hæren begyndte at lægge vægten på nye argumenter. Det skal straks vises, hvorledes man ved debattens kulmination i 1911 ikke længere brugte Østersøoffensiven som hovedargument – uden af den grund at svække angrebene på den af hæren forfægtede strategi.

Subkomiteen afgav i juli 1909 sin endelige rapport, der kom til at virke som en kraftig opbakning af War Office' synspunkter. Rapporten indeholdt tre hovedafsnit, hvoraf det første behandlede støtten til Frankrig, de to sidste hærens anvendelse i henholdsvis Holland og Danmark. Under diskussionen af støtten til Frankrig afvistes angreb og landgang på de tyske kyster som et effektivt middel, og i stedet blev generalstaben anmodet om at udarbejde alle detaljer vedrørende den skitseplan, som den selv havde fremlagt om afsendelse af 4 divisioner og 1 kavalleridivision (i alt ca. 110.000 mand) til Frankrig.

I det sidste afsnit udtalte komiteen: »We do not consider it desirable to formulate any conclusions with regard to the employment of the British Army in Denmark.« Generelt blev dog følgende sagt:

“The Danes would gladly welcome an assurance from Great Britain that she would come to their assistance in time of need. *Owing to the proximity of Germany, and to the paucity of the Danish resources*, it is improbable that they will ever place their means of defence in such a state as will enable them to enforce respect for their neutrality. Any military assistance, therefore,

59. Invasionsfaren var et ofte forekommende spøgelse i den engelske forsvarsdebat i denne periode, men det er påfaldende, at dette argument bruges af admiralitetet i netop denne forbindelse.

that Great Britain might send them would probably arrive too late to avert the occupation by Germany of both shores of the Great Belt, and the consequent closing of the Baltic to ships of the largest type" ⁶⁰. (min udh.)

Med subkomiteens rapport forelå for så vidt en autoritativ stillingtagen til de herskende uoverensstemmelser om strategien. Men i praksis var det begrænset, hvad der kom ud af komiteens henstillinger, idet admiralitetet ikke følte sig bundet heraf.

Der er ingen grund til her i detaljer at følge den videre udvikling i konflikten mellem hær og flåde, idet Østersøproblematikken – som allerede nævnt – ikke længere stod i centrum for debatten. Afgørende er det, at admiralitetet vedblev med at modarbejde hærens Frankrigsstrategi. Man nægtede simpelthen at medvirke ved transporten af troppeperne over Kanalen, selv efter at alle detaljer vedrørende den engelske indsats på vestfronten var udarbejdet i War Office. Planerne var endeligt udformede, efter at man med de franske myndigheder havde haft indgående drøftelser, der endte i en generel aftale mellem de to generalstabe i juli 1911.

Det sidste afgørende sammenstød inden krigen mellem de to værn fandt sted i august 1911, da engelsk støtte til Frankrig som følge af Agadir-krisen igen var blevet aktuel. Under det daglange møde i C. I. D. den 23. august blev konflikten bragt frem til overfladen. De strategiske problemer blev på mødet gjort til genstand for indgående drøftelser, hvoraf der foreligger udførlige referater. Nogen beslutning blev ikke truffet, men mødet resulterede – som tidligere omtalt – i visse personskifter, der i realiteten betød en yderligere understøttelse af War Office. Således blev Churchill, der få dage forinden havde affattet et memorandum, der lå på linie med generalstabens synspunkter, gjort til ny marineminister, og Sir Arthur Wilson måtte forlade admiralitetet få måneder senere. Herefter var der udadtil ingen nævneværdige uoverensstemmelser mellem de to grene af det engelske militær, og der fandt i de sidste år inden krigens udbrud en vis fælles strategisk planlægning sted. Flådens

60. Det er interessant at notere de helt modsatte konklusioner, komiteen nåede frem til for Hollands vedkommende. I slutningen af afsnit II hed det:

»The Committee consider –

(a.) That it would be prejudicial to our interests for Germany to obtain permanent possession of Holland.

(b.) That Holland should consequently be regarded as a possible theatre of war for the British Army.

(c.) That the General Staff should therefore work out plans, in such detail as may be practicable, in order that we may be prepared to assist the Dutch in the manner indicated in the General Staff Memorandum (C. I. D. Paper E-6).«

opgaver blev tilpasset planen om afsendelse af et engelsk ekspeditions-korps til Frankrig – en plan, der effektueredes i august 1914.

Men lad os kort vende tilbage til den skarpe meningsudveksling i august 1911, da man her – på C. I. D.-plan – havde de sidste strategiske overvejelser med relation til Østersøspørgsmålet ⁶¹.

Som optakt til mødet havde War Office i overensstemmelse med sub-komiteens rapport fra 1909 fremlagt en fuldt udarbejdet plan for afsendelse af en britisk hær, nu bestående af 6 divisioner, til Frankrig. Fra admiralitetet forelå nogle stærkt kritiske bemærkninger, der bar præg af stor opfindsomhed hvad angår argumenter imod hærens plan, men det er påfaldende, at Østersøen ikke nævntes med et eneste ord; ikke fordi man udelukkede aktioner i dette hav; men åbenbart fordi man ikke fandt det hensigtsmæssigt at sætte Østersøoffensiven i Fishers udgave op som alternativ til planen fra War Office. I stedet anbefalede mere generelt amfibiekrigsførelse, kombinerede hær-flåde operationer med pludselige landsætninger på tyske øer og angreb på tyske kystbyer og fæstninger, især i Nordsøen. Samme strategi blev kraftigt støttet af Wilson i hans indlæg under den heftige debat den 23. august. Yderligere argumenterede han her for en snæver blokade af den tyske kyst, hvilket dog ikke indebar indtrængen i Østersøen. I det hele er det operationerne i Nordsøen, der optog Wilson mest. Han mente, at den af flåden foreslåede amfibiestrategi ville tvinge tyskerne til at tilbageholde hele 10 divisioner langs Nordsøkysten, hvilket iflg. Wilson ville bidrage væsentligt til den allierede krigsførelse. Hermed var hovedtankegangen fra Østersøprojektet overført på aktioner i Nordsøen. Senere under C. I. D.-mødet tog Wilson spørgsmålet om operationer i Østersøen op, men de kom tydeligvis først i anden række og var helt afhængige af et gunstigt udfald på krigsskuepladsen i Nordsøen.

5. Sammenfatning

Det skal nu forsøges at sammenfatte, hvilken betydning den franske »alliance« kom til at spille for de engelske Østersøplaner, og hvilke konklusioner der af det foregående kan drages om Danmarks plads i den engelske krigsplanlægning ⁶².

61. Referatet fra mødet såvel som de forberedende rapporter findes alle i *C. I. D. 1911*, Cab. 38/19.

62. I det samlede billede mangler endnu den rolle, som Rusland i de sidste år inden 1914 kom til at spille for den engelske søstrategi. Det var klart, at et nærmere sømilitært samarbejde mellem England og Rusland måtte indebære engelsk indtrængen i Østersøen. Men denne side af de engelske krigsforberedelser har i forbindelse med udformningen af nærværende afhandling ikke været

Helt fra begyndelsen i 1905 betragtedes Østersøen i flådens strategiske overvejelser som et velegnet operationsområde for England med henblik på indirekte at yde støtte til den franske krigsindsats på vestfronten. Denne opfattelse blev gjort gældende, selv om admiralitetet i andre redegørelser vedrørende søkrigen mod Tyskland direkte havde vendt sig mod indtrængen i Østersøen, idet man havde advaret mod de farer, der for England ville være forbundne, både med passagen gennem de danske stræder og med operationer i selve Østersøen (jvf. afsnit II). Når overvindelsen af disse farer ansås for mulig, hang det sammen med admiralitetets høje prioritering af Østersøoffensiven i den samlede – såvel land- som sømilitære – krigsførelse under en fransk- engelsk krig mod Tyskland.

Østersøoffensiven indgik som en væsentlig bestanddel af den amfibie-strategi, som især admiralitetschefen, John Fisher, var en kraftig talsmand for. Tankerne bag Fishers »Baltic Project«, der først under verdenskrigen fik en helt konkret udformning, kunne i hele perioden frem til 1911 genfindes på lavere plan i admiralitetets overvejelser. Ideen om at indsætte engelske – og senere russiske – tropper mod Tyskland via Østersøen mødte imidlertid stærk modstand uden for flåden. I både War Office og i C. I. D. var man stemt for, at hjælpen til Frankrig skulle ydes i selve Frankrig, evt. Belgien, og ikke som en kombineret hær-flåde ekspedition til Østersøen. Det var i høj grad på hærens initiativ, at det britiske ekspeditionskorps, B.E.F., i 1906 var blevet skabt. Da dets anvendelse under de forskellige kriser mellem Tyskland og vestmagterne blev aktualiseret, var det også altid hærens strategi, der blev lagt til grund. Først i 1909 blev der imidlertid fra C. I. D.'s side givet grønt lys for detailplanlægningen af den engelske indsats på vestfronten. Denne planlægning modarbejdedes kraftigt af flåden, der nægtede at beskæftige sig med de sømilitære aspekter.

Modsætningerne mellem hær og flåde kan dybest set fortolkes som udtryk for en kamp om den relative vægt, hvert af de to værn skulle tildeles i den samlede engelske krigsførelse. Da tankerne om angreb på Tyskland via Østersøen tydeligvis ikke billigedes på højere sted – uden

genstand for nærmere studier, og nye kilder til belysning af spørgsmålet kan derfor ikke fremdrages. Der kan dog være grund til at nævne, at optakten til de drøftelser, der i sommeren 1914 skulle have været indledt mellem engelske og russiske flådemyndigheder, netop vidner om en stærk engelsk tilbageholdenhed over for at engagere sig med russerne i Østersøen. På trods af stærk interesse fra russisk side kom drøftelserne i virkeligheden aldrig ud over den forberedende fase, idet englænderne så vidt muligt søgte at forhale dem (se *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, vol. X, 2, s. 812. Jvf. også Edward Grey: *Twenty-five Years*, vol. 1 (London 1925), s. 284-85).

at man dog definitivt var blevet afvist – var man derfor i admiralitetet ikke uden videre indstillet på at opgive angrebene på planerne om tropelandsætning i Frankrig. Man søgte da at hævde sine interesser på anden måde. Da striden mellem de to værn nåede et dramatisk højdepunkt på C. I. D.-mødet i august 1911, blev betydningen af amfibiekrigsførelse i Nordsøen stærkt fremhævet fra admiralitetets side. A. K. Wilson, der repræsenterede flåden, påstod her, at kombinerede hær-flåde operationer i Nordsøen ville få netop den effekt på landkrigen i Frankrig, som Fisher tidligere havde hævdet, at tilsvarende operationer i Østersøen ville få. Synspunkterne vandt imidlertid ikke genklang, og mødet førte til en reorganisering af den militære ledelse. Herefter var det i nogle år forbi med flådens særstandpunkter – i det mindste udadtil. Østersøplanerne var lagt i skuffen og blev først trukket frem igen efter krigens udbrud.

Hermed er Østersøprojektets historiske skæbne i perioden 1904–14 kort fortalt. Går man et spadestik dybere i analysen, vil man se, at den placering, Danmark og de danske stræder indtog i de to værns overvejelser, hang sammen med den helt forskellige prioritering, som Østersøoperationerne var genstand for i henholdsvis hærens og flådens strategiske planlægning. For flådens vedkommende var især sondringen mellem de to krigssituationer væsentlig i denne sammenhæng. Sondringen betød, at admiralitetet, der ellers var nærmest til at interessere sig for strædeproblematikken, i tilfælde af en isoleret tysk-englisk krig prioriterede det danske områdes strategiske betydning lavere, end hæren gjorde (jvf. s. 523). Man gik endda så vidt, at man foretrak dansk passivitet frem for aktiv modstand over for et tysk angreb (jvf. s. 520–21).

For både flådens og hærens vedkommende gjaldt det, at man ikke gjorde sig store illusioner om værdien af det danske forsvar. Da flåden i tilfælde af en udvidet krig argumenterede for engelsk indtrængen i Østersøen, fremhævede man nødvendigheden af støtte fra dansk side; men det var den danske regerings holdning – og ikke det danske forsvars styrke – der regnedes for afgørende for en engelsk ekspeditions succes. For hæren indtog det danske territorium hverken i den ene eller anden situation nogen væsentlig plads i de strategiske doktriner. I overensstemmelse hermed finder man i krigsministeriets overvejelser hverken nogen tro på Danmarks modstandsvilje eller modstandsevne over for Tyskland. Men det fremgår endvidere helt klart, at disse forhold iflg. hærens opfattelse ikke kunne lægges den siddende danske regering eller den gældende forsvarsordning til last. Ikke politiske, men geografiske og ressourcemæssige faktorer bar ansvaret (jvf. s. 528 n. og s. 530 n.). Både hæren og flåden konkluderede da, at Tyskland og ikke Danmark måtte reg-

nes for den faktiske herre over indsejlingen til Østersøen (jvf. s. 520 og s. 528).

Holder denne beskrivelse af det billede, som de engelske militære myndigheder havde af Danmarks og de danske stræders rolle og placering i en større strategisk sammenhæng, åbner den interessante perspektiver for videre studier. I det mindste to spørgsmål trænger sig på. For det første må man spørge, i hvor høj grad denne militære opfattelse modsvarede af en diplomatisk. Var man i Foreign Office på samme måde indstillet på at afskrive det danske område som tysk interesse-sfære? Spillede andre end de militære hensyn måske ind her, og søgte man eventuelt aktivt at hindre en »fortyskning« af Danmark? For det andet rejser det spørgsmål sig, hvilke konsekvenser den engelske holdning havde for Danmarks internationale stilling og udenrigspolitiske muligheder. Var det måske netop en fordel for et lille land at være frataget en vigtig rolle i spillet mellem stormagterne, rollen som portner ved Østersøen? Betød det, at man fra engelsk side var indstillet på at tolerere en større dansk handlefrihed, der måske kunne betyde, at ikke alle magters interesser blev varetaget ligeligt? Eller blev resultatet snarere, at Danmarks betydning og anseelse udadtil formindskedes, og at danske politikere dermed ikke kunne optræde med samme vægt på den internationale scene? Et stort endnu delvist udforsket arkivmateriale venter på at give svar.